

KOVŲ SU BOLŠEVIKAIS IR BERMONTININKAIS ETAPAI

Doc. Vytautas Lesčius

Atkurta Lietuvos valstybei nepaprastai sudėtingomis sąlygomis pradėjus organizuoti savo ginkluotąsias pajėgas, 1919 metai buvo itin didelių išbandymų metai. Jau metų pradžioje pirmiesiems savanoriams teko stoti į žūtibūtinę kovą su besiveržiančiais į krašto gilumą bolševikais, o tu pačių metų antroje pusėje - su bermontininkais.

Apie Lietuvos kariuomenės kovas su minėtais priešais jau nemažai rašyta. Tarpukario Lietuvoje pasirodė daug ilgesnių ar trumpesnių straipsnių “Karyje”, Mūsų žinyne”, “Karo archyve” ir kt. Tai daugiausia memuarinio pobūdžio publikacijos, paskelbtos pažymint pirmąjį, o paskui ir antrąjį Nepriklausomos Lietuvos valstybės ir jos ginkluotųjų pajėgų gyvavimo dešimtmečius.

Vienas iš didžiausių ir vertingiausių darbų apie kovas dėl Lietuvos nepriklausomybės su bolševikais ir bermontininkais pasirodė tik 1972 m. Čikagoje (JAV). Jo autorius – tarpukario Lietuvos kariuomenės plk.ltn. K.Ališauskas¹. Pažymint istorinę šio darbo vertę, reikia pasakyti, jog jo autorius dėl suprantamų priežasčių neturėjo galimybės pasinaudoti turtingais Lietuvos archyvų fondais, privalėjo pasitenkinti tik anksčiau skelbta medžiaga bei emigracijoje buvusių veteranų atsiminimais.

Šio straipsnio tikslas, remiantis archyvine medžiaga, vyriausybiniais dokumentais, periodine spauda, atsiminimais bei kitais šaltiniais, išryškinti ir apžvelgti pagrindinius 1919 m. vykusią kovą su bolševikais ir bermontininkais etapus, pateikti jų trumpą charakteristiką.

Kovos su bolševikais

Sovietų Rusijos vyriausybė, iki 1918 m. lapkričio 15 d. suformavusi Vakarų raudonąją armiją ir pamiršusi visus savo ankstesnius principinius pareiškimus dėl tautų apsisprendimo, gruodžio 7 d. pasiuntė į Vakarų tris divizijas, nusprendusi karine jėga sujungti su Rusija nuo jos atsiskyrusias tautas. Bolševikų vadovybės suplanuotoje ofenzyvoje prieš Lietuvą 1918 m. pabaigoje-1919 m. pradžioje dalyvavo Pskovo divizija, kuri 1919 m. sausio 5 d. užėmusi Vilnių buvo pavadinta Lietuviškąja, iš 17-

¹ *Ališauskas K.* Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918-1920. T.1. Čikaga. 1972.

osios divizijos paskirtas 5-asis Vilniaus pulkas, vėliau pavadintas 7-uoju lietuvių šaulių pulku, ir II internacionalinė divizija. Iš viso prieš Lietuvą buvo pasiūsta apie 20 000 kovotojų su artilerija ir kitomis pagalbinėmis ginklų rūšimis². Vėliau šios bolševikų pajėgos buvo stiprinamos.

1919 m. sausio pabaigoje ši bolševikų kariuomenė jau buvo užgrobusi apie du trečdalius Lietuvos teritorijos. Nors minėtos bolševikų divizijos dar nebuvo visiškai sukomplektuotos, pakankamai kariškai parengtos ir ap rūpintos, joms buvo iškeltas uždavinys supamuojų manevru užimti Kauną iš šiaurės ir pietų, prieiti Vokietijos sieną ir taip sugriauti Lietuvos valstybės kuriamąjį darbą. Siekdami šio tikslo, bolševikai nesilaikė 1919 m. sausio 18 d. pasirašytos su Vokietijos vyriausybe sutarties, kuria buvo nustatyta laikinoji demarkacijos linija, ėjusi pro Daugus, Stakliškes ir 10 km į rytus nuo geležinkelio linijos Kaišiadorys-Jonava-Kėdainiai³.

Planuodami žygį į Lietuvos gilumą, bolševikai tikėjosi, jog juos aktyviai parems vietiniai raudonieji partizanai, svarbiausiose vietose - Kaune, Kėdainiuose ir Suvalkijoje - prasidės masiniai gyventojų sukilimai prieš Lietuvos vyriausybę, o vokiečiai neateis jai į pagalbą. Vasario 15 d. numaćius užimti Kauną, kur buvo menkos vokiečių neremiamos lietuvių karinės pajėgos, tikėtasi sulaukti ir sukilusių spartakininkų paramos⁴.

Minėta lietuvių (Pskovo) divizija (6 pulkai, apie 8000 karių), sukirstyta į tris brigadas, turėjo užimti ir įsitvirtinti linijoje Jurbarkas-Kaunas-Alytus. Jos I brigada (I ir II šaulių pulkai su kavalerijos eskadronu ir keturiomis patrankomis) turėjo užimti Kėdainius, Jonavą ir pulti Kauną iš šiaurės rytų. III brigada (V ir VII šaulių pulkai, remiami vietinių partizanų ir keturių patrankų, bei V šaulių būrys su dviem patrankomis) turėjo užimti Kaišiadorių geležinkelio stotį ir pulti Kauną pagal geležinkelio liniją. VII šaulių pulkas, persikėlęs per Nemuną ties Prienais, turėjo užimti Mauručių ir Kazlų Rūdos geležinkelio stotis ir apeiti Kauną nuo Panemunės ir Aleksoto pusės. Šį punktą turėjo dengti raitųjų partizanų rinktinė. II brigada (III ir IV šaulių pulkai su keturiomis patrankomis) turėjo užimti Alytų ir žygiuoti toliau į Marijampolę ir Vilkaviškį. Vilniaus rajone buvo paliktas VI rezervinis šaulių pulkas⁵.

² Lietuvių enciklopedija (toliau- LE). T.15. Boston, 1968. P.94.

³ Ten pat. P.95.

⁴ Iš raudonojo komandieriaus žygių užrašų // Karys. K., 1922. Nr.8. P.90-91.

⁵ *Ališauskas K.* Pirmieji nepriklausomybės kovų žygiai // Mūsų žinynas. K., 1939. Nr.2. P.192.

Lietuvių (Pskovo) diviziją dešinėje (į šiaurę) rėmė Internacionalinė, o kairėje (į pietus) - Vakarų divizija. Nors dėl prastų, užpustytų žiemos kelių bolševikų pulkai lėtai judėjo į priekį ir puolimą vasario pirmomis dienomis pradėjo ne vienu metu, tik pradėjusioms kurtis Lietuvos ginkluotosioms pajėgoms iškilo mirtinas pavojus.

Kokios gi buvo lietuvių ginkluotosios pajėgos 1919 m. vasario pradžioje?

Alytuje: I pėstininkų pulkas (54 karininkai, 719 kareivių, 4 kulkosvaidžiai, 308 šautuvai)⁶;

Kaune: II pėstininkų pulkas (55 karininkai, 1262 kareiviai, 420 šautuvų)⁷;

Husarų eskadronas (13 karininkų, 163 kareiviai, arklių visiems raiteliams neužteko)⁸;

I artilerijos baterija (100 savanorių, 2 patrankos),

Kauno miesto ir apskrities komendantūra (69 karininkai, 1060 kareivių, 4 kulkosvaidžiai, 1025 šautuvai, 925 rankinės granatos)⁹;

Gardine: I pėstininkų baltgudžių pulkas (45 karininkai, 200 kareivių, 40 šautuvų)¹⁰;

Baltgudžių eskadronas (apie 50 raitelių)¹¹;

Tauragėje: kuriamas, bet netrukus išformuotas Žemaičių batalionas, vadovaujamas avantiūristo J.Aukštuolaičio¹²;

Kėdainiuose: karininkų J.Variakojo ir J.Šarausko vadovaujami Parnėžio ir Kėdainių sričių apsaugos būriai (apie 200 savanorių)¹³;

miestuose ir apskrityse: kuriamos komendantūrų kuopos.

Lietuvių savanorių ir komendantūrų dalinių skaičius siekė apie

⁶ I pėst. pulko žinios 1919 m. vasario 11 d. // Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau - LCVA). 929. Ap.4. B.45. L.44.

⁷ Žinios apie II pėst. pulką 1919 m. vasario 7 d. // LCVA.F.514.Ap.1.B.16.L.32.

⁸ Lt. Cininas. I gusarų DLE Jonušo Radvilos pulkas // Karys. 1939. Nr. 35.P.1012.

⁹ Kauno m. ir apsk.komendantūros žinios 1919 m. vasario 10 d. // LCVA. F.929.Ap.4.B.45.L.40.

¹⁰ Žinios apie I pėst. baltgudžių pulką 1919 m. vasario 23 d. // LCVA.F.929.Ap.4.B.45.L.71.

¹¹ Kpt. Kraunaitis. Mūsų kavalerijos organizavimas ir jos veikimas pirmame nepriklausomybės dešimtmetyje // Mūsų žinynas. T.15.K.,1928. P.352.

¹² 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai // LCVA.F.384.Ap.1.B.3.L.25; Kariuomenės dalių ir įstaigų kronika // LCVA. F.384.Ap.1.B.534.L.139.

¹³ Ališauskas K. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės... P.126.

4000-4500. Jų ginkluotė buvo prasta: rusiški ir vokiški šautuvai, keletas įvairių sistemų kulkosvaidžių. O ir šių labai trūko.

Tuo tarpu bolševikų agentai perdėdavo žinias apie savo priešą ir skelbė, jog 1919 m. sausio pabaigoje Kaune ir jo apylinkėse buvo 20 vokiečių batalionų po 1000 žmonių kiekviename ir apie 10 000 lietuvių¹⁴. Iš tikrųjų tuo metu Lietuvoje (Alytuje, Jonavoje, Kėdainių-Baisogalos apylinkėse, Kaune) tebuvo apie 4000 saksų savanorių, kuriais ne visuomet buvo galima pasitikėti, nes tarp jų buvo simpatizuojančių bolševikams ir juos remiančių. Ne kartą (1919 m. sausio 31 d., vasario 4-6 d.) net laukta jų sukilimų prieš Lietuvos valdžią Kaune, Kaišiadoryse ir kitose vietose¹⁵.

Tokiomis aplinkybėmis 1919 m. vasario pirmomis dienomis pradėta bolševikus pulti. Reikėtų pažymėti, jog Lietuvos kariuomenės pasipriešinimo bolševikams simboline pradžia reikėtų laikyti dar 1918 m. gruodžio 30 d. I pėstininkų pulko vado karn. J.Galvydžio-Bykauskio paskyrimą visų Vilniaus srityje veikusių kariuomenės dalių, turėjusių ginti Vilniaus miestą ir rytines Lietuvos sienas, vadu¹⁶. Deja, šio įsakymo įvykdyti dar nebuvo galimybių, nes tuo metu buvo disponuojama menkomis karinėmis pajėgomis.

Antras konkretus įvykis buvo laikinojo Vilniaus miesto komendanto karn. K.Škirpos 1919 m. sausio 3 d. Naujosios Vilniaus kryptimi, kur vyko kariniai veiksmai tarp lenkų legionininkų ir prie Vilniaus artėjančių Raudonosios armijos dalinių, pasiūstas padėčiai ištirti karn. A.Jakšto vadovaujamas karių būrys. Įvertinęs realią padėtį vietoje bei raudonarmiečių gausumą, karn. A.Jakštas buvo priverstas atsitraukti į Vilnių, o po to ir į Kauną¹⁷.

Tiriant tolesnę kovų su bolševikais eigą, išskirtini du etapai. Pirmasis - bolševikų veržimosi į krašto gilumą sustabdymas ir Lietuvos kariuomenės puolamųjų operacijų pradžia (1919 m. vasaris - gegužės pradžia). Šį etapą pagal kovų pobūdį, mastą ir reikšmę galima suskirstyti į du laikotarpius: vietinės reikšmės kovų laikotarpis (1919 m. vasaris-

¹⁴ Trumpa. Nepriklausomybės karo veiksmų apžvalga//Karys.K., 1938.Nr.6-7.P.184.

¹⁵ Krašto apsaugos ministro karin. M.Velykio 1919 m. sausio 31 d. raštas II pėst. pulko vadui// LCVA. F.514.Ap.1.B.16.L.25; Krašto apsaugos ministerijos štabo viršininko karin. Pr.Liatuko 1919 m. vasario 4 d. raštas II pėst. pulko//Ten pat. L.21,31.

¹⁶ 1918 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai//LCVA. F.384.Ap.1.B.3.L.10.

¹⁷ Kaip bolševikai užėmė Vilnių//Lietuva. 1919 01 14.

balandžio pradžia), kai kovos su bolševikais buvo labai permainingos. Jam priskirtinos Kėdainių-Šėtos, Jiezno, Alytaus kautynės, Panevėžio atskirojo bataliono “ekspedicijos”, pirmas nesėkmingas bandymas išvaduoti Ukmergę bei išsilaikyti Panevėžyje, Joniškėlio ir kitų Lietuvos vietovių partizanų veiksmai.

1919 m. vasario 7-10 d. vykusių Kėdainių kautynių, kuriose žuvo pirmas Lietuvos kariuomenės savanoris Povilas Lukšys, reikšmė visų pirma ta, kad jose pirmieji lietuviai savanoriai, veikdami kartu su vokiečiais, įstengė atlaikyti keleriopai gausesnių priešų puolimą, privertė juos pasitraukti nuo svarbaus strateginio centro - Kėdainių - ir, kas ypač svarbu, apsaugojo nuo apsupimo iš šiaurės Kauną. Garsas apie šias sėkmingas kautynes, kurios turėjo neabejotiną poveikį tolesniems bolševikų veiksams, nuskambėjo po visą Lietuvą¹⁸.

Vasario 10 ir 13 d. vykusios Jiezno kautynės sukliudė bolševikams, planavusiems užėmus Prienus apeiti ir pulti iš pietų Kauną. Tiesa, jų pradžia savanoriams buvo gana nesėkminga - 18 žuvo, 6 sužeisti, 33 pateko bolševikų nelaisvėn, o 14 dingo be žinios¹⁹, tačiau kovos baigėsi gražia pergale (iš VII pulke buvusių 900 raudonarmiečių liko tik 385²⁰), kuri pakėlė tiek visų lietuvių nuotaiką, tiek ir savanorių kovinę dvasią.

Alytaus kautynės, vykusios vasario 12-13 ir 15 d., lietuviams buvo nesėkmingos. Iš pradžių I pėstininkų pulkas (nepilnos sudėties, tik dviejų batalionų, menkai ginkluotas, kariai neparengti, nebuvo glaudžios sąveikos su vokiečių vadovybe), spaudžiamas gausių priešų (dviejų pulkų, apie 2000 raudonarmiečių)²¹, buvo išblaškytas, žuvo pats pulko vadas karn. Antanas Juozapavičius, patirta aukų²². Visgi vasario 15 d., sutelkus dalį pulko

¹⁸ Spaudos biuro 1919 m. vasario 12 d. pranešimas Nr. 915// LCVA. F.384.Ap.3.B.18.L.10; Kėdainių savanoris. Pirmosios mūsų kautynės dėl Nepriklausomybės//Karys. 1929. Nr.5.P.73; 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai//LCVAF.384.Ap1.B.3.L.33.

¹⁹ Ališauskas K. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės...P.139.

²⁰ Jieznas. 1919 m. vasario 9-11 d./Iš raudonojo komandieriaus žygių užrašų//Karys.K.1922. Nr. 12.P.152.

²¹ 1919 m. vasario 6 d. slapta įsakymas Nr. 2 bolševikų veikiančiajai armijai (Operatyvinė dalis) // LCVA.F.929.Ap.3.B.25.L.10-11.

²² I pėst.pulko mūšio su rusais į rytų ir pietų puses nuo Alytaus 1919 02 13 reliacija//LCVA. F.384.Ap.3B.35.L.45; Lietuvos kariuomenės kūrimosi ir pirmosios mūsų kariuomenės operacijos 1919 m//LCVA. F.929.Ap.3.B.4.L.31.

jėgų, kartu su vokiečių daliniais sugebėta atsiimti iš bolševikų Alytų ir atgauti turėtas pozicijas. Šį pralaimėjimą skaudžiai išgyveno ir įvairiai komentavo tiek karinė vadovybė bei kariai, tiek ir krašto visuomenė. Kad ir kaip ten būtų, iš pietų Kauno miestui grėsęs pavojus irgi buvo pašalintas.

Panevėžio atskirojo bataliono 1919 m. vasario-kovo mėn. vykdytų “ekspedicijų” į Ramygalą, Truskavą, Surviliškį, Krekenavą, Pociūnėlius, Baisogalą ir kitas vietas tikslas buvo: pirma, neduoti priešui ramybės, jį demoralizuoti, likviduoti bolševikų komitetus ir, antra, aktyviai veikiant įgyti vietos gyventojų pasitikėjimą ir sulaukti daugiau savanorių, kurie atvyktų iš priešų užimtų sričių. Kartais pavykdavo papildyti savo ginkluotę. Be to, “ekspedicijos” pratindavo jaunos savanorius prie kautynių²³. O tai buvo labai svarbu.

1919 m. kovo pabaigoje dėl sudėtingų gamtinių sąlygų (lietingo pavasario, klampių ir sunkiai išbrendamų kelių, pelkėtų miškų ir pan.), sumažėjo galimybių organizuoti karių kovoms prieš bolševikus Vidurio Lietuvoje. Visgi, nepaisant šių sunkinančių aplinkybių, Lietuvos karinė vadovybė buvo numaciusi ateityje pabandyti išvaduoti Vilnių ir užimti vieną iš strateginių centrų į šiaurę nuo jo - Ukmergę. Šią užduotį atlikti ji patikėjo karn. J.Variakojo vadovaujamam Panevėžio atskirajam batalionui.

Tomis dienomis bolševikai, patyrę nemažai nesėkmių kovose tiek su mišriomis lietuvių-vokiečių, tiek vienu lietuvių karinėmis pajėgomis, pradėjo trauktis nuo Kauno-Šiaulių-Liepojos geležinkelio linijos. Tokį skubų jų traukimąsi pagreitino ir užnugaryje aktyvinantys veiklą lietuvių partizanai, taip pat prasidėję neramumai ir bruzdėjimai tarp pačių bolševikų. Beveik niekieno nespaudžiami, jie kovo 23-24 d. pasitraukė iš Panevėžio. Mieste 2-3 dienas nebuvo jokios ginkluotos jėgos. Sužinojęs apie tai karn. J. Variakojis Panevėžio atsikovoti pasiuntė karn. K.Dragunevičiaus vadovaujamą 2,5 kuopų rinktinę. Ši rinktinė miestą atkovojo kovo 27 d.²⁴

Pats karn. J.Variakojis su susilpnintomis pajėgomis (2 kuopomis, kulkosvaidžių būriu ir 2 patrankomis) išvyko per Sėtą Ukmergės kryptimi. Žygiuojant sužinota, jog Ukmergės apylinkėse išsidėstę trys bolševikų pulkai. Prieš juos į nelygią kovą stojo dvi lietuvių kuopos. Sutikę galingą bolševikų kulkosvaidžių ir ypač artilerijos ugnį, daugelis lietuvių karių

²³ 4-to pėst.Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas/LCVA.F.929.Ap. B.103.L.6.

²⁴ Ten pat. L.7-8.

nesugebėjo prisitaikyti prie naujų kovos sąlygų, nes tokia ugnimi buvo apšaudyti pirmą kartą. Rinktinės vadovybė suprato, jog tolesnė kova beprasmiška ir nutarė trauktis. Į pagalbą neatėjo ir prie Jonavos-Ukmergės plento buvę vokiečiai. Pažymėtina, jog šių kautynių metu, 15 val., į priešų pusę iš Milašiūnų kaimo buvo iššautas pirmas Nepriklausomybės kovų metu lietuvių artilerijos šūvis. Jis pataikė į Deltuvos klebonijos pastatą, kuriame tuo metu posėdžiavo bolševikų štabas, ir sukėlė nemažą paniką²⁵.

Tuo tarpu lietuvių rinktinė nuo Ukmergės tvarkingai pasitraukė, Bukonių-Siesikų-Pagirių linijoje palikusi sargybų užtvartas. Pats karn. J.Variakojis po nepasisekusio Ukmergės puolimo išvyko į Panevėžį ir kovo 31 d. perėmė vadovavimą.

Bolševikai, susitvarkę ir sutelkę nemažas pajėgas, 1919 m. balandžio 2 d. pradėjo smarkų puolimą Panevėžio ir Ukmergės bare. Jie, eidami Ukmergės kryptimi, susigražino Bukonis, Siesikus, Pagirius, Šėtą, o nuo Subačiaus pradėjo žygį Panevėžio link. Balandžio 3 d. apie 15 val. prasidėjo kautynės ties Panevėžiu ir tęsėsi iki vidurnakčio. Gausūs bolševikų daliniai, remiami artilerijos, pradėjo Panevėžio apsuptį. Nors lietuvių pajėgos ir labai atkakliai gynė miestą, balandžio 4 d. rytą batalionas buvo priverstas trauktis ir pro Šeduvą-Baisogalą grįžo į Kėdainius²⁶.

Mūšiuose ties Panevėžiu buvo įsitikinta, jog priešas nėra nenugaliamas, tik reikia to norėti, tinkamai vadovauti ir mokėti kautis. Batalionui grįžus į Kėdainius ir pradėta sistemingai to mokytis bei ruošti būsimums kovoms.

Tuo metu Žemaitijoje veikė bolševikų Internacionalinė divizija (6 pulkai), kuri buvo užėmusi Radviliškį, Kurtuvėnus, Luokę, Telšius, Tirkšlius ir Mažeikius. Jos pavadinimas "Internacionalinė" visiškai neatitiko divizijos sudėties, nes ji buvo surinkta iš Maskvos įgulos²⁷. Taigi pavadinimas buvo parinktas grynai propagandiniais tikslais. 1919 m. sausio 15 d. divizijai atvykus į Šiaulius, į jos sudėtį buvo įtrauktas formuojamas bolševikinis Žemaičių pulkas iš vadinamųjų "miško brolių", rusų belaisvių, ru-

²⁵ Panevėžio atskiroj b-no vado kari. J.Variakojis 1919 03 30 slaptas raportas KAM štabo viršininkui//LCVA.F.929. ap.3.B.15.L.38.

²⁶ Panevėžio atskirojo bataliono vado kari. J.Variakojis 1919 04 07 raportas KAM štabo viršininkui //LCVA.F.929.Ap.3.B.35.L.2-3.

²⁷ Baltušis-Žemaitis F. Karas su bolševikais Lietuvoje 1919 m./Mūsų žinynas. T.17.K.,1929. P.283.

sų sentikių, vokiečių kareivių dezertyrų bei asmenų su kriminaline praeimi, norinčių ją reabilituoti. Kariniu požiūriu šis pulkas buvo silpnas ir galėjo kariauti partizaninį karą²⁸, nors žmonių skaičiumi jis buvo gausiausias divizijoje (apie 1000 kovotojų).

Sedos, Tirkšlių, Židikų ir Mažeikių apylinkėse veikė tik karn. Poviolo Plechavičiaus vadovaujami lietuvių partizanai. Vokiečiai daugiausia saugojo jiems strategiškai labai svarbią Kelmės-Tauragės-Tilžės kryptį. Vasario pabaigoje-kovo viduryje jų operacijos metu ties Luoke buvo sumuštas Žemaičių pulkas ir Internacionalinė (II latvių šaulių) divizija buvo priversta iš Žemaitijos pasitraukti. Iš lietuvių pusės kovose prieš bolševikus ginant Šeduvą dalyvavo tik partizanų daliniai ir reguliariosios kariuomenės pėstininkai²⁹.

Joniškėlio partizanai būrėsi ir aktyvino savo veiklą Šiaurės Lietuvoje. Pirmasis kovų su bolševikais laikotarpis baigėsi anksčiau minėtomis kautynėmis.

Antrasis laikotarpis siejamas su Lietuvos kariuomenės pirmųjų planingų puolamųjų karinių operacijų pradžia (1919 m. balandis - gegužės pradžia).

Iki šio laikotarpio Lietuvos vadovybės skubiai organizuojama bei rengiama kariuomenė gerokai sustiprėjo. Buvo įsteigta naujų karinių dalių, vyko reguliarius jų mokymas. Gauti ginklai ir apranga gerokai pakėlė karininkų bei kareivių kovinę dvasią, pamažu tobulėjo ir pati kariuomenės struktūra.

Nors kariuomenės pajėgumas dar buvo nedidelis, Lietuvos vyriausybė, pasitarusi su kariuomenės vadovybe, nutarė pasinaudoti patogiū momentu, kai bolševikams pradėjo nesisekti ne tik Lietuvoje, bet ir kovose su lenkais, jų užimtose srityse vyravo netvarka (kariai nebenerėjo kariauti, maištavo, ėmė trūkti maisto bei kitų būtiniausių reikmenų, siautė ligos, didėjo gyventojų nepasitenkinimas rekvizicijomis ir pan.), ir pulti juos bei pirmiesiems atgauti sostinę Vilnių. Tuo metu ir lenkai, puldami bolševikus, savo kariuomenės kairiuoju sparnu kliudė nepriklausomos Lietuvos rytines sienas ir ėmė skverbtis į jos teritoriją Vilniaus kryptimi.

Kadangi lietuviai dar neturėjo pakankamai jėgų pulti bolševikus

²⁸ Žemaitis F. Lietuviškojo tarnybinio pulko formavimas Šiauliuose 1918-191 metais (Iš atsiminimų)// Revoliucinis judėjimas Lietuvoje. V., 1957.P.228.

²⁹ 1919 m. kovo 16 d. pranešimas Nr. 1427 spaudos biurui//LCVA.F.384.Ap.3.B.18.L.23.

visu frontu, buvo nutarta sutelkti savo pajėgas dviejose vietose ir suduoti priešui smūgi, nuo kurio jis turėtų trauktis. Tai buvo pirmoji organizuota puolamojo pobūdžio karinė operacija, kokių anksčiau besikurianti kariuomenė nevykdė.

Bolševikams pulti buvo sudarytos 2 rinktinės: Dešinioji pietinė iš Alytaus įgulos, vadovaujama karn. K.Ladygos, ir Kairioji šiaurinė iš Kau- no įgulos, vadovaujama II pėstininkų pulko I bataliono vado karn. J.But- kaus³⁰.

Dešinėsios rinktinės (I pėstininkų pulko keturios kuopos, raitųjų žvalgų komanda, 8 sunkieji kulkosvaidžiai, artilerijos būrys - 2 patrankos) uždavinys buvo žygiuojant iš Alytaus užimti Daugus, Varėnos ir Valkininkų miestelius ir jų geležinkelio stotis, o po to žygiuoti Vilniaus kryptimi³¹.

Kairiąją rinktinę sudarė du batalionai, karo žandarų, kulkosvai- dininkų, raitųjų žvalgų komandos, artilerijos būrys - 2 patrankos ir II husarų eskadronas, iš viso apie 1400 karių. Jos uždavinys buvo pulti prie- šą Žiežmarių-Vievio-Vilniaus plentu³².

Be to, abiem rinktinėms, kurias skyrė 50 km, padėjo aviacijos, in- žinerijos, susisiekimo, sanitarijos dalys.

Šiame fronto ruože bolševikai buvo užėmę poziciją Nedzinė-Dau- gai-Pivašiūnai-Dusmenys-Onuškis-Aukštadvaris-Žasliai. Daugų-Varėnos- Valkininkų-Vilniaus kryptį saugojo Lietuviškosios (Pskovo) divizijos III ir IV šaulių pulkai, o Trakų-Vilniaus kryptį - tos pačios divizijos V, VI ir VII šaulių pulkai.

Balandžio 3 d. pradėjusi puolimą, Dešinioji rinktinė užėmė Dau- gus, Bobriškes, apšaudė Varėnoje buvusias bolševikų stovyklas, tačiau pasi- priešinus gausioms priešo pajėgoms balandžio 6 d. grįžo į Alytų³³.

Tuo tarpu Kairioji rinktinė, balandžio 2 d. pradėjusi puolimą, už- ėmė Žaslius, Žaslių geležinkelio stotį ir keletą aplinkinių kaimų: I ir II Strošiūnus, Strėvininkus, Dirgalonis, Liutonis, Pajautiškes, Jagelonis, Se- meliškes. Kautynės buvo atkaklios ir tęsėsi keletą dienų. Visgi bolševi-

³⁰ Atskiros brigados ir II pėst.divizijos štabo karo dienynas (1919 03 11-1919 12 31)//LCVA. F.929. Ap.3.B.76.L.2-3.

³¹ Krašto apsaugos ministro karin. A.Merkio slaptas įsakymas Nr. 1 Vilniaus grupei/LCVA.F.1. Ap.1.B.15.L.42-43.

³² Ten pat; A.V. Kautynės ties Žasliais ir Strošiūnais//Karys. K., 1939. Nr. 14.P.441.

³³ I pėst.pulko veikimo prieš didžiumiečius linkui Daugų, Bobriškių, Varėnos ir Valkininkų 1919 m. balandžio 4-5 d. reliacija/LCVA.F.929. Ap.3. B.3. L.109.

kams sutelkus dideles karines pajėgas, balandžio 9-10 d. Kairiajai rinktinei teko pasitraukti į senąsias pozicijas³⁴.

Nors šiose kautynėse nepavyko nugalėti priešo ar bent pasistūmėti Vilniaus kryptimi, tačiau galutinai buvo sutrukdyta bolševikams pro Alytų ir Kaišiadoris žygiuoti į Kauną, o po to užimti ir visą Lietuvą.

Bolševikų karinė vadovybė, ypatingą dėmesį skirdama lietuvių frontui ir tikėdamasi užimti Kauną, savo jėgas buvo išdėsčiusi taip, jog trikampyje Vilnius-Lyda-Marcinkonys, kuriame buvo svarbūs keliai į Vilnių, susidarė didelė tuštuma. Tuo pasinaudojo lenkai, į vakarus nuo Lydos sutelkę kavalerijos ir pėstininkų rinktinę, kuri prasiverždama balandžio 17 d. užėmė Lydą, o balandžio 19 d. auštant bolševikų nepastebėta įsiveržė į Vilnių ir po poros dienų jį užėmė galutinai. Bolševikų kariuomenės dalys, laikiusios frontą prieš lietuvius linijoje Perloja-Daugai-Pivašiūnai-Aukštadvaris-Mijaugonys iki Neries, pražygiavusios pro Vievį ir persikėlusios per Nerį, balandžio 26 d. iš šių vietovių paskubomis pasitraukė Maišiagalos link.

Balandžio 27 d. lietuvių kariuomenė atsikovojo Vievį ir Vievio geležinkelio stotį, pasiekė Rykantus ir Trakus, susitiko su lenkų kariuomene ir atgavo Varėną, Perloją, Aukštadvarį ir Semeliškes.

Lenkų kariuomenei netikėtai užėmus Vilnių, neišvengiamai turėjo keistis Lietuvos karinės vadovybės pozicija. Žymiai susiaurėjus bolševikų frontui, sumažėjo ir prieš lietuvius veikusios jų jėgos. Šiuo atveju Lietuvos padėtis lyg ir pagerėjo. Tačiau toliau tęsiant sunkias kovas su bolševikais, vis labiau ėmė ryškėti tikrieji agresyvūs lenkų planai likviduoti Lietuvos valstybingumą ir jos teritorijos vientisumą, o tai labai komplikavo padėtį visame krašte, nepaprastai sunkino tiek Lietuvos vyriausybės, tiek ir karinės vadovybės tolesnę veiklą. Suėjus į sąlytį su lenkų kariuomene, prasidėjo nuolatiniai lietuvių sargybų užpuldinėjimai. Santykiai su lenkais vis labiau komplikavosi.

Pasikeitus sąlygoms, reikėjo imtis skubių ir ryžtingų veiksmų, tuo metu turėtas kariuomenės dalis nukreipti šiaurės rytų kryptimi, kad greičiau būtų išvartytos iš Lietuvos ten sukoncentruotos bolševikų pajėgos, neleidžiant joms sustiprėti ir įsigalėti. Lietuvos karinė vadovybė įvertino padėtį ir ryžosi prieš bolševikus imtis platesnio masto karinių operacijų.

³⁴ Kairiosios voros mūšių Žiez marių-Vievio rajone reliacija//LCVA. F.929.Ap.3.B.37.L.50; Vasiliauskas A. Žaslių-Daugų operacija 1919 m. balandžio 2-8 d.//Karo archyvas. T.12.K.,1940. P.190-195; Kairiosios rinktinės vado karin. J.Butkaus 1919 m. balandžio 9 d. pranešimas Atskiro brigados vadui karin. St.Nastopkai//LCVA. F.929.Ap.3.B.80.L.5-8.

Tuo laiku bolševikai turėjo 18 pėstininkų pulkų, 3 atskiruosius batalionus, 5 atskirasias specialiosios paskirties rinktines, keletą artilerijos baterijų ir kavalerijos pulką³⁵. Lietuvių kuriamose ginkluotosiose pajėgose tebuvo 440 karininkų, 127 karo valdininkai ir 10729 kareiviai³⁶. Realiai lietuviai galėjo priešui pastatyti priešpriešiais iki 5000 kovotojų, nes kiti dar buvo visiškai neparengti, neapginkluoti, išsklaidyti po nedideles užuomazgines karines gruputes. Tokiomis sąlygomis bolševikus buvo galima pulkti tik atskirose vietose.

Pirmiausia buvo nutarta planinga karine operacija užimti Ukmergę. Šį uždavinį 1919 m. balandžio 26 d. kuriamo Krašto apsaugos ministerijos Generalinio štabo viršininkas gen. S.Žukauskas³⁷ pavėdė Panevėžio atskirajam batalionui, kuris tuo metu jau buvo gerokai išaugęs ir sustiprėjęs. Minėto bataliono instruktorius karn. M.Katchė su bataliono vadu karn. J.Variakoku ir vokiečių-saksų 18 pulko vadu mjr. V.Zesachau³⁸ suplanavo pačią išvadavimo operaciją. Taigi Ukmergės puolime, be lietuvių, dalyvavo ir saksų savanorių daliniai. Vadovybė buvo bendra - lietuvių ir vokiečių. Pirmiausia buvo atkovotas Pagirių miestelis, kuriame buvo apie 400 bolševikų³⁹. Ukmergėje buvo įsitvirtinusi lietuvių (Pskovo) divizijos I brigada (I,II ir VI šaulių pulkai, apie 3000 kovotojų), kurią rėmė dvi artilerijos baterijos ir keletas nedidelių kavalerijos dalinių⁴⁰.

Pirmasis Krašto apsaugos ministerijos Generalinio štabo viršininkas (vėliau kariuomenės vadas) Silvestras Žukauskas

³⁵ Ališauskas K. Lietuvos kariuomenė (Istorinė apžvalga)//Karys. Bruklinas, 1958. Nr.8.P280.

³⁶ Valstybės kontrolės 1919 m. gegužės 3 d. slaptos žinios apie lietuvių karių skaičių//LCVA.F.1. Ap.1. B.15. L.37.

³⁷ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai//LCVA. F.384. Ap.1.L.79.

³⁸ 4-to pėst. Liet.Karaliaus Mindaugo pulko istorijos konspektas už 1919 m.//LCVA.F.929. Ap.3.B.103.L.9; kpt. Urbšys J. Panevėžio operacija (1919 m. gegužės mėn. 17-23 d.)// Mūsų žinynas.T.1. K., 1921. P.93.

³⁹ Ten pat. L.9-10.

⁴⁰ Vaitkevičius B. Didvyriškų kovų puslapiai//Pergalė 1967. Nr. 11.P97.

Ukmergės puolimas prasidėjo gegužės 3 d. auštant keturiomis voromis. Ofenzyvoje dalyvavo ir lietuvių bei vokiečių aviacija, kuri sukėlė bolševikų paniką, ir jie pradėjo trauktis. Ukmergė buvo atkovota gana nesunkiai⁴¹. Bolševikai buvo persekiojami plentu Utenos kryptimi. Tačiau jiems sudeginus per Šventąją Radviliškio tiltą, persekiojimas nutrūko.

Ukmergės karinė operacija pavyko labai gerai, nors sąlygos buvo labai sudėtingos: keletą dienų smarkiai lijo, keliai buvo neišbrendami, arkliai nepajėgdavo tempti patrankų. Tačiau buvo paimta daugiau kaip 500 belaisvių, daug ginklų ir kitokio turto⁴².

Gegužės 7 d. iš Ukmergės pasiūsta viena kuopa atgavo Širvintas, kur susitiko su lenkais. Veikiant drauge, gegužės 9 d. buvo atkovoti Giedraičiai, kuriuose buvo apie 1500 bolševikų. Jie pasitraukė Molėtų link⁴³. Šiomis kovomis baigėsi pirmasis kovų su bolševikais etapas.

Antrasis - lemiamų kovų su bolševikais - etapas tęsėsi nuo 1919 m. gegužės pradžios iki tų metų rugsėjo vidurio, t.y. iki kovų pabaigos. Jis skirstytinas į 3 smulkesnius laikotarpius. Pirmas iš jų - vadovavimo Lietuvos kariuomenei pertvarkymas ir didesnių karinių operacijų prieš bolševikus pradžia (1919 m. gegužės pradžia-birželio vidurys).

1919 m. pavasarį ryškėjo nauji teigiami Lietuvos kariuomenės organizaciniai poslinkiai. Neįstengus bolševikų iš krašto išvaryti savanorių jėgomis, laisvose ir išvaduotose iš priešų teritorijose buvo skelbiamas naujokų šaukimas, vyresniojo amžiaus vyrų mobilizacija. Karių skaičius sparčiai augo: buvo steigiami nauji pulkai, atskiri batalionai, karo komendantūrų kuopos, įvairių ginklų rūšių daliniai ar bent jau nedidelės, plačiai Lietuvos teritorijoje išsisklaidžiusios karinės formuotės užuomazgos ir partizanų būriai.

Sėkmingai atlikus gerai suplanuotą Ukmergės išvadavimo karinę operaciją ir ruošiantis bolševikus išvaryti iš Lietuvos, pribrendo reikalas iš pagrindų pertvarkyti ir vadovavimą kariuomenei, pagerinti visų karinių formuočių darbą bei koordinavimą. 1919 m. gegužės 7 d. gen. S.Žukaus-

⁴¹ 4-to pėst.Liet.Karaliaus Mindaugo pulko istorijos konspektas už 1919 m.//LCVA.F.929. Ap.3. B.103.L.10.

⁴² Ališauskas K. Ukmergės operacija//Karys. 1965. Nr. 7. P.198-199.

⁴³ 4-to pėst.Liet.Karaliaus Mindaugo pulko istorijos konspektas už 1919 m.//LCVA.F.929. Ap.3. B.103. L.10-11.

kas buvo paskirtas vyriausiuoju kariuomenės vadu⁴⁴, laikinai vykdžiusiu ir generalinio štabo viršininko pareigas. Gegužės 12 d. buvo reorganizuota ir pati Krašto apsaugos ministerija. Ji buvo labai išplėsta. Teigiamų pokyčių įvyko ir generaliniame štabe - jame buvo sudaryti 5 to laikotarpio reikalavimus atitinkantys skyriai su atskirais padaliniais⁴⁵. Šie pertvarkymai pagerino visų karinių junginių darbą, jų veiklos koordinavimą. Gegužės 29 d. naujuoju generalinio štabo viršininku tapo karn. M.Velykis⁴⁶.

Jau aukščiau spėjęs susipažinti su bendra krašto ginkluotųjų pajėgų padėtimi, įsitikinęs jų sparčiu augimu ir tvirtėjimu, gen. S.Žukauskas nusprendė Alytuje, Kaune, Kėdainiuose, Ukmergėje, Šiauliuose ir kitose Lietuvos vietose nedideles kariuomenės dalis sukoncentruoti dviem kryptimis: Ukmergės-Utenos-Zarasų ir Kėdainių-Panevėžio-Rokiškio.

Numatytam planui realizuoti buvo sudarytos dvi atskiros rinktinės, pavadintos Ukmergės ir Panevėžio vardais. Vėliau iš jų buvo suformuotos brigados, o dar vėliau - divizijos.

Ukmergės rinktinę sudarė: I pėstininkų pulkas, saksų savanorių batalionas, I husarų pulko pusantro bataliono ir IV baterijos būrys - 2 pabūklai. Vėliau prie jos prisijungė Ukmergės ir Vilniaus batalionai. Šios rinktinės vadu buvo paskirtas I pėstininkų pulko vadas karn. K.Ladyga⁴⁸.

Panevėžio rinktinei priklausė: II pėstininkų pulkas, Panevėžio atskirasis batalionas, Marijampolės batalionas ir Artilerijos baterija (4 pabūklai). Iš pradžių šios rinktinės vadas buvo Panevėžio atskirojo bataliono vadas – karn. J.Variakojis, vėliau karn. M.Katchė, karn. V.Grigaliūnas-Glovackis, karn. St.Nastopka⁴⁹.

1919 m. gegužės viduryje bolševikai užėmė ir laikė pozicijas kryptimi Molėtai-Želva-Balninkai-Žemaitkiemis-Kavarskas-Raguva-Barklainiai-Upytė-Pumpėnai-Pasvalys-Saločiai. Šaime fronte jie turėjo dvi divizijas. Lietuvių (Pskovo) divizijos I, II, III, IV ir VII pulkai buvo užėmę barą nuo

⁴⁴ Kariuomenės dalių ir įstaigų kronika//LCVA.F.384.Ap.3.B.534.L.5.

⁴⁵ 1919 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei//LCVA.F.384.Ap.1.B.3.L.88.

⁴⁶ Ten pat. L. 104.

⁴⁷ Kpt. Urbšys J. Panevėžio operacija (1919 m. gegužės mėn. 17-23 d.//Mūsų žinynas. T.1.K.,1921. P.92.

⁴⁸ 1919 m. gegužės 6 d. slaptas įsakymas brigadai//LCVA. F.929.Ap.3. B.74.L.1.

⁴⁹ Krašto apsaugos ministerijos generalinio štabo viršininko gen. S.Žukausko slaptas įsakymas brigadai//LCVA.F.928.Ap.3.B.74.L1; Buv. Panevėžio b-no Karo veiksmų žurnalas 1919 05 01-12 31//LCVA.F.929.Ap.3.B.105.L.3.

Molėtų iki Troškūnų, o II latvių (Internacionalinės) divizijos XII, XIV, XV, XVII ir XXXI pulkai - nuo Panevėžio iki Saločių.

Tuo tarpu prieš bolševikus lietuvių kariuomenės dalys buvo išsidėsčiusios linijoje Širvintos-Lyduokiai-Vidiškės-Taujėnai-Ramygala-Krekenava-Šeduva-Pušalotas-Joniškėlis-į šiaurę pagal Lėvens ir Mūšos upes iki Latvijos sienos. Lietuvių kaimynai lenkai laikėsi Giedraičių-Dubingių rajone. Pietuose jie jau buvo užėmę Varėną, Vievių ir Širvintas⁵¹.

Iki gegužės 13 d. vakaro lietuvių ir vokiečių saksų daliniai (3 batalionai) buvo sutelkti nurodytose vietose. Nuo gegužės 14 d., t.y. vyr.kariuomenės vadui gen. S.Žukauskui paskelbus bendrą slaptą karinių operacijų įsakymą Nr. 2⁵², iki gegužės 18 d. buvo atliekami parengiamieji darbai. Gegužės 17 d. vakare Ukmergės ir Panevėžio rinktinės jau buvo užėmusios išėities ribą. Nors bolševikų jėgos buvo gerokai gausesnės ir geriau aprūpintos, karinė vadovybė tikėjo aukšta lietuvių karių morale, vadų sumanumu ir sugebėjimu vadovauti abiems rinktinėms.

Pulti pradėta gegužės 18 d. auštant, netrukus puolimas peraugo į galingą operaciją. Ukmergės rinktinė iš pozicijų, užimtų prie Vidiškių pagal Šventosios upę, pradėjo puolimą abipus Ukmergės-Utenos plento 3 voromis. Bolševikų pasipriešinimas buvo palaužtas ir tą pačią dieną atkovoti Kurkliai. Kita vora, pradėjusi puolimą iš Taujėnų, atkovojo Kavarską. Vokiečiai toliau Virintos upės nebežygiavo, o lietuvių daliniai buvo nukreipti į šiaurę – Anykščių, Andrioniškio ir Viešintų link⁵³.

Panevėžio rinktinė, sutelkta prie Ramygalos ir Krekenavos, puolimą pradėjo taip pat 3 voromis tos pat gegužės 18 d. ankstų rytą. Puolimas sekėsi. Kitą dieną buvo išlaisvintas Panevėžys. Bolševikai pasitraukė Subačiaus link⁵⁴. Šioje karinėje operacijoje daug padėjo lietuvių aviacijos eskadrilė, gegužės 18 d. 7 kartus, o gegužės 19 d. 5 kartus bombardavusi ir kulkosvaidžių ugnimi apšaudžiusi bolševikus

⁵⁰ Karo veiksmai su rusais bolševikais 1919 m. nuo gegužės 18 iki 24 d.//LCVA. F.384. Ap.1. B.346.L.1.

⁵¹ Ten pat.

⁵² Gen. S.Žukausko 1919 m. gegužės 14 d. slaptas įsakymas Nr. 2 Lietuvos kariuomenei// LCVA. F.929.Ap.3B.74.L.24.

⁵³ Karo veiksmai su rusais bolševikais...//LCVA. F.384.Ap.1.B.346.L.9-17.

⁵⁴ 4-to pėst. Liet.Karaliaus Mindaugo pulkko istorijos konspektas už 1919 m.//LCVA.F.929. Ap.3.B.103.L.13; Kpt. Urbšys J. Panevėžio operacija...P.100-101.

Panevėžyje ir geležinkelio ruože Panevėžys-Kupiškis. Taip demoralizavo priešą ir kėlė jiems paniką⁵⁵.

Ukmergės rinktinės vadas karn. K.Ladyga, norėdamas padėti Panevėžio rinktinėi atkovoti šį miestą, 1919 m. gegužės 19 d. nutarė pulti Anykščius ir taip apsaugoti savo rinktinės kairiąją sparną nuo gresiančio pavojaus iš miestelio pusės. Tos dienos popietę jo suformuota vora išvygiavo iš Kurklių vieškelio Anykščių link ir vakare po atkaklaus susišaudymo su bolševikais miestelį išlaisvino. Karn. V.Šaudžio vadovaujama kuopa tą pačią dieną susigrąžino Alantą, o karn. Vl.Skorupskio vora - Skiejonis⁵⁶.

Karn. K.Ladyga, gegužės 20 d. dar neturėdamas žinių apie Panevėžio rinktinės veiklą, iš bolševikų ryžosi atimti ir Andrioniškį. Pasiūsta atskiroji vora po trumpo susišaudymo su priešu į šį miestelį įžengė temstant, o kitą dieną priėjo prie Viešintų⁵⁷.

Tuo tarpu iš Panevėžio išstumti bolševikai nenurimo. Geležinkeliu iš rytų privežę naujų kariuomenės dalių, gegužės 21 d. jie smogė Panevėžio rinktinėi ir privertė ją miestą palikti. Panevėžys tapo lyg ir neutralus - į jį atvykdavo ir lietuvių, ir bolševikų žvalgai. Bolševikams pasitraukus iš miesto, lietuvių jėgos buvo pergrupotos, kad galėtų pulti iš pietryčių pusės. Tuo metu šiaurinėse Lietuvos vietovėse gerokai suaktyvino savo veiklą ir išlaisvino keletą miestelių Joniškėlio partizanai⁵⁸.

Bolševikams buvo nesuprantami lietuvių kariuomenės veiksmai. Jie manė, jog lietuvių karinė vadovybė perdislokuoja savo karinius dalinius, norėdama bolševikus apsupti ir sunaikinti. Ypač jiems nerimą kėlė Pajuodžioose buvęs Panevėžio rinktinės rezervas. Todėl naktį iš gegužės 22-osios į 23-iąją jų VI latvių pulkas (apie 600-800 raudonarmiečių) pasitraukė nuo Panevėžio ir artimesnių apylinkių Subačiaus kryptimi. Gegužės 23 d. Panevėžys buvo išlaisvintas galutinai⁵⁹.

⁵⁵ Aviacijos dalies vado 1919 05 22 raportas Vyr.kariuomenės vadui//LCVA.F.929. Ap.3.B.25.L.20.

⁵⁶ Karo veiksmai su rusais bolševikais...//LCVA.F.384.A.3.B.346.L.18-19.

⁵⁷ Ten pat. L.20-21.

⁵⁸ Pirmosios mūsų kariuomenės operacijos ir Panevėžio grupės veikimas 1919 m.//LCVA. F.929. Ap.3.B.4.L.4.

⁵⁹ Kpt. Urbšys J. Panevėžio operacija...P.103; 4-to pėst. Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko (buv. Panevėžio b-no) karo veiksmų žurnalas 1919 05 01-12 31//LCVA. F.929. Ap.3.B.105.L.6.

1919 m. gegužę vykusios sėkmingos Kurklių-Panevėžio karinės operacijos atskleidė naują reikšmingą Nepriklausomybės kovų istorijos lapą. Nuo atskirų užpuolimų, partizaninio pobūdžio veiksmy buvo pereita prie planingu, numatant išvaduoti visą kraštą, karinių operacijų. Lietuvos kariuomenė, veikdama Ukmergės-Daugpilio ir Kėdainių-Panevėžio-Subačiaus kryptimis, iš bolševikų išvadavo nemažą Lietuvos teritorijos dalį. Nors Ukmergės ir Panevėžio rinktinių jėgos buvo keletą kartų mažesnės negu bolševikų ne tik žmonių skaičiumi, bet ir ginkluote, vis dėlto jos įrodė, ką gali padaryti negausi, nepatyrusi, bet tvirtai pasiryžusi, stiprios dvasios ir valios, visos tautos užjaučiama ir energingai remiama kariuomenė. Vien išvaduojant Panevėžį ir jo apylinkes buvo paimta nelaisvėn per 400 bolševikų, atimtos 2 patrankos, 16 kulkosvaidžių, vienas kariškas traukinys ir daug kitokio turto⁶⁰.

Kurklių-Panevėžio karinės operacijos parodė, jog jų metu nebuvo išnaudotos visos galimybės. Pirmiausia šioms dviem vienu metu vykusioms operacijoms nebuvo paskirtas bendras fronto vadas, kuris atsižvelgdamas į laimėjimus ir nesėkmes būtų derinęs abiejų rinktinių veiksmus. Todėl frontui vadovavo pats vyriausiasis karo vadas gen. S.Žukauskas, kuris buvo Kaune ir tuometinėmis sąlygomis, neturėdamas patikimo ryšio su rinktinėmis, negalėjo su jomis aktyviai bendradarbiauti, jausti kovų “pulso”. Beveik nebuvo ryšių ir tarp pačių Ukmergės bei Panevėžio rinktinių. Kaip minėjome, Ukmergės rinktinės vadas karn. K.Ladyga apie Panevėžio paėmimą gavo pranešimą iš generalinio štabo tik gegužės 21-osios rytą, kai tuo tarpu šis miestas iš bolševikų buvo atkovotas jau gegužės 19-osios vakare.

Kyla pagrįstas klausimas, ar po gegužės 21 dienos tuometinis Panevėžio rinktinės vadas plk. M.Katchė būtų buvęs toks pasyvus, jei būtų žinojęs, jog tą dieną Ukmergės rinktinės dalys sėkmingai vijo bolševikus nuo Andrioniškio Viešintų link ir galėjo blokuoti bolševikų atsitraukimą geležinkeliu į rytus. To nežinodama, Panevėžio rinktinė pati atsitraukė atgal ir gegužės 21-22 d. Panevėžio nebuvo užėmusios jokios karinės pajėgos. Bolševikai, pasitraukę nuo Panevėžio į Rytus apie 30 km ir pastebėję, jog jų niekas nepersekioja, o Ukmergės rinktinė tuo metu puolimą geležinkelio link taip pat sustabdė, nustojo traukėsi ir ėmė ruoštis naujiems puolimams.

⁶⁰ Vyr.ltn. Žukaitis S. Panevėžio atvadavimas iš bolševikų 1919 m.//Karo archyvas. T.5.K.,1929. P.221-222.

Kad tuometinis vadovavimas kariuomenei dar nebuvo reikiamo lygio, rodo neišnaudotos kovų su priešu galimybės, iniciatyvos praradimas, abiejų rinktinių veiksmų nekoordinavimas.

Tačiau nepaisant minėtų trūkumų, Ukmergės ir Panevėžio rinktinių kovas ir jų rezultatus reikia vertinti teigiamai. Pirmasis puolimo šuolis buvo sėkmingas.

Lietuvos kariuomenei atsikovojus Panevėžį, bolševikų štabai, revkomai su politrukais ir visokios „jačekos“ susitelkė Kupiškyje ir prie šio miesto abipus geležinkelio sudarė gynimosi liniją. Kai kurios iš tų paskubomis įrengtų pozicijų buvo labai geros: sunkiai prieinamos, didelio matomumo, turėjo labai plačius apšaudomuosius plotus. Vidurio Lietuvos aukštumos su daugybe ežerų ir siaurų defilė sudarė patogią išėitį iš rytinės į vidurinę Aukštaitijos dalį ribą. Ties šia riba bolševikai nutarė apsistoti, kad patogiu momentu galėtų vėl veržtis į Lietuvos gilumą. Tuo metu bolševikai Lietuvoje buvo susitelkę linijoje Pakalniiai-Leliūnai-Debeikiai-Svėdasai-Kupiškis-Vabalninkas.

Lietuvos karinė vadovybė teisingai įvertino susidariusią padėtį ir numatė neleisti bolševikams įsitvirtinti ties šia riba. Gal dėl to ši numatyta karinė operacija ir buvo skubota. Ją galima pavadinti kova dėl Vidurio Lietuvos aukštumų.

1919 m. gegužės 24 d. vyriausiasis kariuomenės vadas gen. S.Žukauskas Panevėžio ir Ukmergės rinktinėms paskelbė įsakymą Nr.5. Panevėžio rinktinė turėjo priešą pulti gegužės 28 d. auštant abipus geležinkelio Panevėžys-Daugpilis ir užimti Subačių bei Kupiškį. Ukmergės rinktinei įsakyta žygiuoti pirmyn Ukmergės-Daugpilio plentu ir užimti Uteną. Šiaurės Lietuvoje veikęs Joniškėlio partizanų batalionas turėjo remti kariuomenės dalis, kurios veržėsi Vabalninko-Bakšėnų link. Įsakyme taip pat buvo numatytos užduotys aviacijai, tiekimo, ryšių bei sanitarijos skyriams⁶¹.

Gegužės 24-25 d. Panevėžio rinktinės žvalgyba nustatė, jog bolševikai toliau traukiasi ir iki Subačiaus miestelio jų nebėra, o tuo metu rinktinei vadovavęs II pėstininkų pulko vadas karn. V.Grigaliūnas-Glovackis nutarė užimti šią 12-14 km pločio „laisvą“ žemę. Rinktinė, kurioje buvo apie 1700 pėstininkų, 50 raitininkų ir 120 artileristų, buvo padalyta į dvi voras. Gegužės 26 d. jos pradėjo puolimą ir atgavo Subačių. Kitos

⁶¹ Vyr.kariuomenės vado gen. S.Žukausko 1919 m. slapti įsakymai//LCVA.F929. Ap.3.B.74.L.25.

dienos rytą be kautynių atsiėmė Troškūnus. Gegužės 26 d. Joniškėlio partizanų batalionas, aktyviai veikęs Šiaurės Lietuvoje, atkovojo Biržus⁶².

Vyriausiasis kariuomenės vadas gen. S.Žukauskas, sužinojęs, jog Panevėžio rinktinė, be jo įsakymo įžengusi į Subačių, tolokai prasiveržė į priekį, perspėjo karn. V.Grigaliūną, jog taip elgiantis lengvai galima patekti į priešų spąstus⁶³.

Iš telefonogramos turinio galima spręsti, jog kariuomenės generalinis štabas arba nenagrinėjo gautų iš fronto pranešimų, arba neturėjo karinių žemėlapių, todėl nebuvo susipažinęs su padėtimi bolševikų fronte. Atsižvelgdama į bendrą padėtį, Panevėžio rinktinė, puldama ir atsikovodama Subačių, padarė tai, ką turėjo padaryti, nes Ukmergės rinktinė, jau gegužės 21 d. užėmusi Alantos-Skiemonių-Anykščių-Andrioniškio liniją, buvo gerokai prasiveržusi į priekį. Taigi Panevėžio rinktinė, gegužės 26 d. įžengdama į Subačių, savo veiksmus derino tik su Ukmergės rinktine. Tiesa, tas derinimas buvo atsitiktinis, nes panevėžiečiai net nežinojo, jog Ukmergės rinktinė jau buvo atgavusi nurodytas vietas, ir prašė vyriausiąjį kariuomenės vadą gen. S.Žukauską įsakyti tai padaryti karn. K.Ladygai. Taigi iš esmės Subačiaus atgavimas Panevėžio rinktinei vykdant Kupiškio karinę operaciją tapo išeities tašku.

Karn. St. Nastopka, gegužės 27 d. iš karn. Grigaliūno-Glovackio perimęs vadovavimą Panevėžio rinktinei, tą pačią dieną įsakė rengtis Kupiškio puolimui. Rinktinė, suskirstyta į tris voras, pradėjo puolimą gegužės 28 d. Prie Rudilės, Radžiūnų ir Miliūnų kaimų sutikusios atkaklų bolševikų pasipriešinimą, lietuvių dalys buvo priverstos puolimą sustabdyti - tuokart atgauti Kupiškio nepavyko⁶⁴.

Kad gegužės 28 d. Panevėžio rinktinė patyrė nesėkmių Kupiškio karinėje operacijoje, lėmė keletas priežasčių: dažna vadovybės kaita, jos nesugebėjimas įsigilinti į sparčiai kintančias aplinkybes fronte ir priimti tinkamus sprendimus, skubotai ir netinkamai paruoštas puolimas, prastas dalinių veiksmų koordinavimas, ryšių priemonių stoka, nepakankamas priešų jėgų vertinimas ir neturėjimas tikslių žinių apie jų išdėstymą.

⁶² Panevėžio rinktinės veiksmai//LCVA.F.384.Ap.3.B.346.L.61-67.

⁶³ Generalinio štabo 1919 m. gegužės 26 d. telefonograma Nr. 270 II pėst. pulko vadui karin. V.Grigaliūnui-Glovackiui//LCVA. F.384. Ap.3.B.346.L.70.

⁶⁴ 4-to pėst. Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko (buv. Panevėžio b-no) karo veiksmų žurnalas 1919 05 01-12 31//LCVA. F.929. Ap.3.B.105.L.7.

Gegužės 29-30 d. Panevėžio rinktinės daliniai, stovėdami ir tvarkydami užimtose pozicijose, ruošėsi naujam puolimui. Idėja liko ta pati kaip ir gegužės 28 d. - pulti priešą be apėjimų iš sparnų, tik didesnėmis jėgomis stumiant. Nustačius, jog priešas visu frontu traukiasi, nutarta jį persekioti. Puolimą turėjo remti aviacija - žalgvyti kelius, o prireikus bombarduoti priešą ir apšaudyti kulkosvaidžių ugnimi⁶⁵.

Šiaurės Lietuvoje toliau aktyvėjo partizanų veikla. Gegužės 27 d. partizanai atsikovojo Vabalninką, gegužės 29 d. - Papilį, gegužės 30 d. - Kvetkus. Nuo tos dienos Joniškėlio ir Biržų apskričių teritorijose nebebuvo nė vieno Raudonosios armijos kareivio. Su jais pabėgo ir daugelis bolševikus rėmusių vietinių komunistų⁶⁶. Tą pačią dieną jungtinė karn. A.Michelevičiaus vadovaujama partizanų ir vokiečių vora atgavo Pandėlį, Panemunį ir, prasiveržusi pro bolševikų sargybas, gegužės 31 d. anksty rytą užvaldė Rokiškį⁶⁷.

Rokiškio atgavimas teigiamai atsiliepė Kupiškio kautynių eigai, nes buvo bolševikų užnugaryje. Bijodami apsupimo, bolševikai naktį iš gegužės 30 į 31 d. traukiniu skubiai pasitraukė iš Kupiškio Obelių link. Atkovojus šį miestą, saksų daliniai šiame bare kovose su bolševikais daugiau nebedalyvavo.

Kupiškio atsikovojimas turėjo didelę karinę strateginę reikšmę: 1) šalia jo ėjo Panevėžio-Daugpilio geležinkelio linija; 2) jis buvo svarbių kelių kryžkelėje; 3) galėjo būti patogi bazė tolesniems kariniams veiksams plėsti; 4) Panevėžiui, kuris liko tolokai nuo karinių veiksmų zonos, nustojo grėsęs pavojus.

Pasibaigus kautynėms dėl Kupiškio, Panevėžio rinktinės daliniai pasistūmėjo į rytus iki linijos Salamiestis-Jutkonys-Kuosėnai-Skodiniai-Butkūnai-Šimonys-Baltupės malūnas. Šiuose punktuose rinktinės dalys įsivertino ir iš čia siuntinėjo žvalgybas⁶⁸. Nors rinktinėi žygiuoti pirmyn kliūčių ir nebuvo, tačiau ji keturias dienas - nuo gegužės 31 d. iki birželio 4 d. - liko stovėti minėtose pozicijose. Jai nebuvo jokio reikalo laukti nurodymų iš karinės vadovybės, nes operatyvinė kryptis buvo aiški ir vienintelė -

⁶⁵ Panevėžio rinktinės veiksmai//LCVA.F.384.Ap.3.B.346.L.78-49.

⁶⁶ Ats.mjr. Gudelis P. Lietuvos vasaros rytuose 1919 m.//Karo archyvas. T.5. K.,1929. P.253.

⁶⁷ Karin.A.Marchelevičiaus partizanų voros veiksmai//LCVA.F.384.Ap.3.B.346.L.78.

⁶⁸ Trumpa santrauka apie lietuvių kariuomenės atvadavimą iš bolševikų Kupiškio miestelio// LCVA. F.384.Ap.3B.53. L.126.

veržtis į rytus palei geležinkelį Daugpilio link. Iš šiaurės jai negrėsė pavojus, nes ten buvusios Joniškėlio partizanų bataliono kuopos žygiavo į rytus, nesutikdamos didesnių kliūčių. Jos buvo pažengusios net apie 20 km toliau į priekį negu Panevėžio rinktinė. Per daug prasiveržti į priekį nebuvo pavojaus ir dėl dešinėje buvusios Ukmergės rinktinės veiksmų. Ši rinktinė jau buvo užėmusi pozicijas už Daugailių miestelio – Dusetų-Verpusavo sričių linijoje.

Užsitęsusių Panevėžio rinktinės stovėjimą ties Kupiškiu reikia vertinti tik kaip neišnaudotas palankias aplinkybes sparčiau vyti iš Lietuvos priešą. Be to, negalima pamiršti ir to, kad šios rinktinės pajėgos buvo daug didesnės negu Ukmergės bare. Panevėžio rinktinė, žygiavusi į priekį, iki tol neturėjo didesnių susirėmimų su priešu, todėl nebuvo kovų išvarginta. Nekoordinuojant abiejų rinktinių veiksmų, mūsų kariuomenei, turinčiai iniciatyvą ir palaikomai gyventojų, nepasisėkė suduoti priešui skaudesnių smūgių, todėl jam buvo leista tvarkingai pasitraukti ir įsitvirtinti naujose pozicijose.

Tuo tarpu karn. K.Ladygos vadovaujama Ukmergės rinktinė turėjo keletą dienų laukti, kol paaiškėjo Kupiškio paėmimo rezultatai. Į 3 voras suskirstytos rinktinės jėgas sutelkus abipus plento, gegužės 31 d. prasidėjo Utenos puolimas. Smarkios kautynės, užsitęsusios 3 dienas, vyko prie Alantos, Pakalnių, Leliūnų ir Vyžuonų. Bolševikai sutartinio puolimo neatlaikė ir pasitraukė. Birželio 2 d. lietuviai drauge su saksų savanorių daliniais atsikovojo Uteną⁶⁹.

Atgavus Uteną, saksų savanorių dalys iš fronto pasitraukė ir liepos mėnesį išvyko iš Lietuvos. Likusios vienos lietuvių dalys tęsė puolimą. Birželio 3 d. susigražino Užpalius, Daugailius ir Tauragnus, birželio 7 d. - Obelius ir užmegė ryšius su Latvijos kariuomene. Šiais įvykiais baigėsi pirmasis antrojo etapo kovų su bolševikais laikotarpis.

Antrasis - 1919 m. vasaros karinių veiksmų Rytų Aukštaitijoje – laikotarpis tęsėsi nuo 1919 m. vidurio iki liepos pabaigos.

1919 m. birželio viduryje Lietuvos kariuomenės puolamieji veiksmai sustojo Rytų Aukštaitijos Dusetų ežerų fronte. Bolševikai užėmė pozicijas ir įsitvirtino aukštumose ir tarp ežerų Vajasiškis-Bružai- Naujasodis-Kukliai-Vaidminiai-Raudinės dvaras-Gudai-Kovenka-Kaupiškiei-Bebirinė. Sutelkę nemažas papildomas pajėgas, jie stengėsi žūtbūt išsilaukyti šiose pozicijose ir, susidarius palankioms aplinkybėms, pereiti į kontr-

⁶⁹ Ukmergės rinktinės veiksmai//LCVA.F.384.Ap.3.B.346.L.47-52.

puolimą. Tuo metu prieš Ukmergės rinktinę veikė septyni bolševikų pulkai, kurių kiekviename buvo ne mažiau kaip 700 karių, ir kitos dalys, o prieš Panevėžio rinktinę - aštuoni pulkai su papildomomis dalimis. Minėti pulkai sudarė IV šaulių diviziją, vietoj dar 1919 m. gegužės mėnesį likviduotų lietuvių (Pskovo) ir Internacionalinės divizijų⁷⁰.

Nors bolševikai turėjo didelį kiekybinį pranašumą, jų kariuomenei tuo metu labai trūko maisto. Vadovybei viena iš opiausių problemų buvo išmaitinti savo gausią kariuomenę. Praradus apie pusmetį valdytas dideles Lietuvos teritorijas, kurių gyventojai buvo apdėti nežmoniškais rekvizicijomis, įvairiomis prievolėmis, mokesčiais bei bandomis, likusi, palyginti nedidelė, okupuotų lietuviškų žemių dalis nebeįstengė bolševikų aprūpinti maistu. Jiems teko spręsti: trauktis į rytus ir ten tvarkyti suirusį transportą maistui pristatyti ar bet kokia kaina veržtis pirmyn ir sėkmės atveju maitintis užimtosiose Lietuvos teritorijose. Bolševikų komisarų pagrindinis lozungas savajai kariuomenei buvo: "Pirmyn, Ukmergėje mūsų laukia duona!"⁷¹

Nelengva buvo ir Lietuvos kariuomenėje. 1919 m. birželio antroje pusėje bolševikų fronte veikė tik 8 pėstininkų batalionai, trys lengvosios artilerijos baterijos, du kavalerijos eskadronai. Šias pajėgas atskirais atvejais paremdavo keli karo lėktuvai.

Užsitęsus kovoms su bolševikais, Panevėžio ir Ukmergės rinktinių gretos dėl žuvusiųjų, sužeistųjų ir ligonių smarkiai praretėjo. Nemažai karininkų ir kareivių buvo palikta kuriamose karo komendantūrose. Pavyzdžiui, birželio 19 d. Panevėžio rinktinėje buvo likę apie 1100 kovotojų. Labai trūko ir karininkų⁷².

Didelį darbą norėdama pagerinti padėti itin sudėtingomis sąlygomis atliko kariuomenės vadovybė. Nuo 1919 m. vasario 27 d. iki birželio antros pusės 20 apskričių - Marijampolės, Alytaus, Seinų, Vilkaviškio, Šakių, Kauno, Raseinių, Telšių, Kretingos, Sedos, Kėdainių, Tauragės, Šiaulių, Kuršėnų, Joniškėlio, Akmenės, Skaudvilės, Vėžaičių, Ukmergės ir Pane-

⁷⁰ I pėst.pulko vado karin. K.Ladygos 1919 06 29 telefonograma Nr. 144 II pėst. pulko vadui karin. V.Grigaliūnui-Glovackiui//LCVA.F.929.Ap.,3. B.98.L.4; Karin. S-las. Mūsų armijos veikimo apžvalga (1919 06 15 - 06 23)// Kariškių žodis. K., 1919 06 26. Nr. 6. P.41.

⁷¹ Karin.S-las. Mūsų armijos veikimo apžvalga (1919 06 24 - 07 01)//ariškių žodis. K., Nr. 7. 1919 07 03. P.49.

⁷² Panevėžio rinktinės vado karin. St.Nastopkos 1919 06 19 slaptas pranešimas Nr. 232 Vyr.kariuomenės vadui//LCVA. F.929.Ap.3. B.56.L.8.

vėžio - buvo suorganizuoti trys 1987-1898 m. gimusių vyrų šaukimai⁷³. Taigi kariuomenė sparčiai augo, kūrėsi nauji kariniai daliniai, bet dauguma karių buvo dar beveik neapmokyti ir iškart juos siųsti į frontą nebuvo galima.

Padėtį fronte dažnai komplikavo ginklų, ypač šovinių, stoka. Buvo atsitikimų, kai vien dėl šovinių stokos atskiri daliniai turėdavo pasitraukti, perleisdami priešui kovos iniciatyvą⁷⁴. Mūsų kariuomenei, atgavusiai anksčiau bolševikų nuniokotas vietas, taip pat ėmė stigti maisto, aprangos, avalynės ir kitų būtiniausių reikmenų.

Nepaisant to, vyriausiasis kariuomenės vadas gen. S.Žukauskas, norėdamas bolševikus nustumti toliau rytų kryptimi, 1919 m. liepos 2 d. įsakė Panevėžio rinktinei žygiuoti pirmyn ir užimti Ilūkstę, Dvietą ir priėti Dauguvos krantus, o Ukmergės rinktinei – Kuklių dvaro-Mukulių-Vajasiškio liniją⁷⁵. Puolimas prasidėjo liepos 7 d. Jo metu atkovota daug vietovių. Kovos buvo atkaklios. Visgi bolševikai, sutelkę rezervus, liepos 10 d. sugebėjo pereiti į priešpuolį. Keletą dienų trukęs lietuvių puolimas nepavyko dėl nepakankamo Panevėžio rinktinės pajėgumo, silpnos kairėje veikusių latvių karių jėgų priedangos, pasyvios Marijampolės bataliono pozicijos karinės operacijos metu, II pėstininkų pulko vado karn. V.Grigaliūno-Glovackio perdėtos baimės dėl tariamo bolševikų pavojaus nuo Šteinensės pusės, kuri kiti daliniai jau buvo likvidavę, ir po to prasidėjusio skuboto atsitraukimo.

Visgi per šias karines operacijas svarbiausia uždavinio dalis įvykdyta sėkmingai. Nors galutinis karinis tikslas dar nebuvo pasiektas, bet operacijos metu kariai įgijo didesnę karinį patyrimą, paaiškėjo, jog jie jau labiau subrendę ir geriau išmano strategijos bei taktikos reikalus, sugeba sėkmingai kovoti su daug gausesniu ir visais atžvilgiais stipresniu priešu. Šį faktą patvirtino ir gausus karo laimikis: 157 bolševikų kariai paimti nelaisvėn, taip pat paimta 8 kulkosvaidžiai, 300 šautuvų, 200000 šovinių, 6 lauko virtuvės, 38 arkliai, 15 vežimų ir kt.⁷⁶

⁷³ 1919 m. įsakymai krašto apsaugos ministerijai//LCVA.F.384. Ap.1.B.3.L.39,56,80,102.

⁷⁴ Krašto apsaugos ministerijos 1919 06 23 slapta raštas Nr. 1060/Art. Vokiečių karinei vadovybei// LCVA. F.1.Ap.1. B.44.L.47.

⁷⁵ Vyr.kariuomenės vado 191 m. operatyviniai įsakymai//LCVA.F.929.Ap.3.B.32.L.13.

⁷⁶ II pėst.pulko III bataliono veiksmai 1919 m. liepos 7-9 d.//LCVA F.384.Ap.3.B.346. L.14-15; II pėst. pulko veikimo 1919 m. liepos 11-12 reliacija//LCVA. F.929. Ap.3. B.37. L.156-158; Pirmosios mūsų kariuomenės operacijos ir Panevėžio grupės veikimas 1919 m.//LCVA. F.929. Ap.3. B.4.L.17.

Tuo tarpu liepos 11-12 d. Ukmergės rinktinei labai gražiu manevru pavyko atsiimti Salaką⁷⁷. Po šių operacijų lietuvių kariuomenė kuriam laikui sustojo Salako-Dusetų-Subatės ežerų linijoje. Tarp lietuvių ir bolševikų pozicijų buvo 3-4 km tarpas, vadinamoji “niekieno žemė”. Buvo daug mažų ir didesnių ginkluotų susirėmimų, iš abiejų pusių pareikalavusių aukų, bet neturėjusių didesnės reikšmės. Šie žvalgomieji veiksmai ir dažni susirėmimai užsitęsė ir visiems labai įkyrėjo. Pafrontės gyventojai maldavo mūsų karius greičiau pulti ir išvyti bolševikus iš Lietuvos.

1919 m. rugpjūčio pradžioje prasidėjo paskutinis kovų su bolševikais laikotarpis - pasirengimas lemiamai Zarasų karinei operacijai ir bolševikų išvijimas iš Lietuvos, kuris tęsėsi iki tų metų rugsėjo mėnesio vidurio.

Lietuvos vyriausioji karinė vadovybė, ruošdamasi lemiamam bolševikų puolimui, Ukmergės ir Panevėžio rinktinių vadams pateikė numatytos karinės operacijos projektą, kurį jie turėjo detalčiai apsvarstyti vietose ir pateikti savus siūlymus, kaip jį patobulinti. Buvo numatyta visu frontu kartu su lenkais pulti bolševikus.

Po pasitarimo su dešiniajame sparne buvusios lenkų brigados vadovybės atstovu Ukmergės rinktinės vadas karn. K.Ladyga pasiūlė puolant bolševikus plačiu frontu būsimojame operacijoje atsisakyti lenkų paramos, nes jie ir taip jau buvo giliai įsibrovę į Lietuvos teritoriją ir siekė užimti naujus jos plotus⁷⁸.

Panevėžio rinktinės vadas karn. St.Nastopka, atsižvelgdamas į 1919 m. liepos 6-12 d. puolimą, abejojo kairiojo sparno saugumu, siūlė tartis su latvių karine vadovybe dėl bendrų veiksmų prieš bolševikus ir laikėsi nuomonės, jog Panevėžio rinktinė galės sėkmingai dalyvauti puolamosiose operacijose tik karius reikiamai aprūpinusi, visų pirma juos tinkamai aprenęsi ir apavusi. Visi vyrai pageidavo karinę operaciją pradėti tik tada, kai jai bus gerai pasiruošta ir ypač apsirūpinus technikos priemonėmis⁷⁹.

Karinė vadovybė, sužinojusi fronto dalių vadų nuomonę, ėmėsi organizacinių bei kitų priemonių puolimui pasirengti. Vyriausiojo ka-

⁷⁷ Kautynės prie Salako//LCVA.F.384. Ap.3.B.346.L.100-102; K.Salako paėmimas ir gynimas 1919 m.//Karys K., 1938. Nr. 34.P.948.

⁷⁸ Kpt. Steponaitis V. Paskutinės operacijos bolševikų fronte// Mūsų žinynas. T.1.K., 1921. P.1066.

⁷⁹ Ten pat. P. 7-8.

riuomenės vado gen. S.Žukausko 1919 m. liepos 18 d. įsakymu veikiančioji Lietuvos kariuomenė buvo suskirstyta į dvi brigadas. I brigadą sudarė I ir III pėstininkų pulkai, Kauno, Ukmergės ir Vilniaus batalionai. Šios brigados vadu buvo paskirtas karn. Pr.Liatukas. Į II brigadą įėjo II pėstininkų pulkas, Panevėžio, Marijampolės, Šiaulių ir Joniškėlio batalionai. Brigados vadu tapo karn. St.Nastopka⁸⁰.

Ruošiantis puolimui, I ir II brigados buvo papildytos naujomis jėgomis. Dauguma karo mokyklos pirmos laidos jaunųjų karininkų buvo pasiūti į fronte veikusius karinius dalinius.

Vyriausiasis kariuomenės vadas gen. S.Žukauskas, sužinojęs apie lenkų planuojamą puolimą Daugpilio kryptimi, 1919 m. rugpjūčio 9 d. įsakė I ir II brigadoms šį žygį palaikyti. Tačiau lenkai gen. S.Žukauskui pažadėtu laiku nepuolė. Puolimą atidėjo rugpjūčio pabaigai, todėl lietuvių kariuomenės vadovybei teko keisti savo parengtą planą.

Po 1919 m. birželio-liepos mėn. kovų lietuvių kariuomenei ilgam sustojus aukščiau minėtoje Rytų Aukštaitijos ežerų linijoje, bolševikų kariuomenė atsikvėpė ir buvo reorganizuota. Iš 18 pėstininkų pulkų buvo sudaryti 6 pilnos sudėties pėstininkų pulkai, 3 vadinamieji komunistiniai batalionai ir paliktos 3 specialiosios paskirties rinktinės, jas gerokai papildžius naujomis jėgomis. Bolševikai turėjo gerą ir gausią artileriją. Daugpilio kryptis, bolševikams turėjusi strateginę reikšmę, buvo jų ypač saugoma ir ginama⁸¹. Bolševikai naudojosi Pirmojo pasaulinio karo metu paliktomis carinės Rusijos kariuomenės pozicijomis, kurios, be techninių įrengimų, dėl savo geografinės padėties buvo labai tinkamos gynybai. Patys Rytų Aukštaitijos ežerai sudarė stiprią gynimosi liniją. Gindamiesi nuo lietuvių puldinėjimų, daugelyje vietų bolševikai dar apsikasė tikrojo profilio apkasais, apsitvėrė spygliuotomis vielomis bei įrengė kitus įtvirtinimus.

Norėdami savo dalinius papildyti žmonėmis, jie 1919 m. liepos 2 d. dar užimtose Lietuvos teritorijose įsakė visiems vyrams nuo 17 iki 50 metų stoti į bolševikų kariuomenę. Vyrai, vengiantys karinės tarnybos, buvo smarkiai baudžiami. Neatvykus šaukiamiesiems, už tai atsakyti turėjo jų šeimų nariai - visų pirma tėvai arba broliai⁸².

⁸⁰ Vyr.kariuomenės vado gen. S.Žukausko 1919 m. slapti įsakymai/LCVA. F.929. Ap.3. B.11. L.5.

⁸¹ Mjr. Ališauskas K. Zarasų kautynės/Karys. K. 1939. Nr. 36. P.1049.

⁸² Lietuvos spaudos biuro 1919 m. rugpjūčio 2 d. pranešimas/LCVA.F.384. Ap.3.

Neturėdama kuo maitinti savo kariuomenės, bolševikų valdžia atiminėjo iš gyventojų grūdus, palikdama šeimai tik po 10-15 pūdų rugių. 1919 m. vasarą anksti nukastos gyventojų bulvės buvo pristatomos į Daugpilį. Apskritai 1919 m. tame krašte nedaug tebuvo pasėta javų. Neretai iš gyventojų buvo atimamos paskutinės karvės. Arklių taip pat buvo nedaug ir žmonės neturėjo kuo dirbti laukų⁸³.

Buvo ir kitų priežasčių, vertusių raudonarmiečius, ypač jų komisarų, nervintis ir stiprinti savo pozicijas. Tai visų pirma jų vidinė dezorganizacija, buvo neramumų ir jų užnugaryje. Vis dažniau pasikartodavo organizuoti sukilimai, kuriuos ne visuomet pasisekdavo greitai numalšinti. Itin didelis raudonarmiečių subruzdymas vyko 1919 m. rugpjūčio 7 d., kai buvo susprogdintas Pohuliankos tiltas per Dauguvą⁸⁴.

Mobilizuoti rusų kareiviai, nematydami karo tikslo, dažnai atsisakydavo žygiuoti prieš lietuvius. Fronto vadovybė daugiausia galėjo pasitikėti tik komunistinėmis dalimis, tačiau vien jų neužteko surengti aktyviai ofensyvai visu frontu.

Žinodama tokią padėtį, Lietuvos karinė vadovybė 1919 m. rugpjūčio 22 d. telefonograma Nr. 101 įsakė pradėti puolimą visu frontu ir užimti Daugpilį. II brigados užduotis - Kazimieriškio dvaro-Pohuliankos rajone persikelti per Dauguvos upę ir užimti Daugpilio tvirtovę. Tuo tarpu I brigadai įsakyta užimti Kaukonių (Kalkūnų) stotį, vakariniame Dauguvos krante buvusius įtvirtinimus bei priemiestinį, o persikėlus per Dauguvą, – ir Daugpilio prekių bei geležinkelio stotis⁸⁵.

Paskutinioji operacija prieš bolševikus buvo pradėta I brigados puolimaisiais veiksmais naktį iš rugpjūčio 23-osios į 24-ąją. Tą dieną prie Gruzų kaimo buvo pralaužta priešo pozicija, o rugpjūčio 25 d. bolševikai išvyti iš Zarasų⁸⁶. Garsas apie bolševikų fronto pralaužimą ir pergalę Zarasuose išplito po visą Lietuvą. Kariuomenės nuotaika pakilo. Kariai atkakliai dirbo ir toliau kovojo, kad pasiektas rezultatas būtų kaip galima tinkamiau išnaudotas.

II brigadai buvo įsakyta pulti po sėkmingų I brigados veiksmų. Šį puolimą ji pradėjo rugpjūčio 26 d. anksti rytą dviem voromis. Nors prie-

⁸³ Lietuvos spaudos biuro 1919 m. rugpjūčio 20 d. pranešimas//LCVA. F.384. ap.3. B.18. L.285.

⁸⁴ Ežerėnų operacijos//Karikių žodis. Nr. 3. 1920 m. sausio 15 d. P.18.

⁸⁵ Zarasų operacijos (1919 08 24-08 30)//LCVA. F.384. Ap.3. B.346. L.126.

⁸⁶ Ukmergės grupės mūšių 1919 08 23-31 reliacija//LCVA. F.929. Ap.3.B.37.L.91-93.

šas smarkiai gynėsi, operacija vyko labai sklandžiai. Rugpjūčio 29 d. vakare karn. S.Nastopka pranešė vyr.kariuomenės vadui S.Žukauskui bei generaliniam štabui, jog jo vadovaujama brigada nubloškė bolševikus už Dauguvos⁸⁷. Rugpjūčio 30 d. I brigada užėmė Kaukonis (Kalkūnus). Bolševikai išsilaikė tik Gryvoje, Daugpilio priemiesčio pietiniame Dauguvos krante, iš kur pradėjo priešpuolius.

Nuo to laiko lietuvių ir bolševikų kariuomenės skyrė natūrali gamtos kliūtis - Dauguvos upė. Kovos su bolševikais nebeteko buvusio manevrinio pobūdžio ir virto pozicinėmis. Jos buvo tęsiamos artilerijos ir kulkosvaidžių ugnimi iš abiejų Dauguvos krantų. Zarasų operacijos metu nelaisvėn buvo paimti 9 bolševikų karininkai ir 505 kareiviai, paimtas ir didelis karo grobis⁸⁸.

Visa Lietuva džiaugėsi vienu pašalintu pavojumi. Nors frontas su bolševikais buvo iki 1920 m. pradžios, tačiau jis nebeatrodė toks pavojingas ir karinė vadovybė dalį kariuomenės galėjo iš jo atitraukti ir pasiųsti į kitas Lietuvai pavojingas vietas.

Kovos su bermontininkais

Lemiamame kovų su bolševikais įkarštyje šiaurės Lietuvoje, Kuršė ir Latvijoje susitelkė kitas Lietuvos ir Baltijos valstybių priešas - bermontininkai. Tai buvo rusų monarchistų ir vokiečių organizuoti rusų belaisvių ir vokiečių karių savanorių daliniai. Šių dalinių karinė vadovybė nepripažino Baltijos valstybių, nes šiuos kraštus laikė neatskiriamomis Rusijos dalimis. Minėtiems daliniams vadovavo vokiečių remiamas plk. P.Bermontas-Avalovas - tipiškas carinės Rusijos kavalerijos karininkas, išdidus garbėtroška, surusėjęs vokiečių, daugelio amžininkų laikomas svieto perėjėnu ir apsišaukėliu pulkininku.

1919 m. birželio 12 d. jis su savo štabu apsistojo Mintaujoje. Tuo laiku Kuršė, Žemaitijoje ir Šiaulių apskrityse stovėjo nieko neveikdamas vokiečių gen. R.Golco (Goltz) vadovaujamas VI korpas ir kitos mažesnės vokiečių kariuomenės dalys. Gen. R.Golcas ir jo bendrininkai planavo įsivertinti Baltijos valstybėse. Santarvininkai, žinodami šiuos planus, per Vo-

⁸⁷ Atskirosios brigados II brigados štabo karo archyvas (1919 03 11-12 31)//LCVA.F.929. Ap.3. B.76.L.37.

⁸⁸ Pirmosios mūsų kariuomenės operacijos...//LCVA.F.929. Ap.3. B.4.L.20.

kietijos vyriausybę pareikalavo, kad vokiečių kariuomenė iki rugpjūčio 20 d. išsikraustytų iš Baltijos šalių. Mažuma pakluso ir išvyko. Likusieji pasidavė P.Bermonto valdžiai. Tad P.Bermontas iš karto tapo rimta jėga, kėlė grėsmę Lietuvai ir Latvijai, nes atvirai kalbėjo prieš šių šalių nepriklausomybę ir nerodė jokio noro tartis su jomis ginčytiniais klausimais. 1919 m. vasarą tarp lietuvių valdžios ir plk. P.Bermonto kariuomenės atskirų dalių ėmė bręsti karinis konfliktas.

Išskirtini trys karinių veiksmų su bermontininkais etapai.

Pirmas – bermontininkų įsigalėjimas šiaurės Lietuvoje (1919 m. liepa - spalio mėn. vidurys).

1919 m. liepos 26 d. į Kuršėnus atvyko pirmas bermontininkų būrys, kuris tuojau pradėjo rekvizuoti batus, prievarta užėmė pradžios mokyklą, kitas patalpas. Kiek vėliau atvyko plk. Virgoličiaus rinktinė, o po to vis daugiau bermontininkų dalių. Plk. Virgoličius Kuršėnuose tuoj paskelbė karo padėtį bei atsišaukimą į gyventojus, įsakydamas klausyti jo valdžios ir vykdyti jo įsakymus. Nepaklusniesiems net grasino mirties bausme⁸⁹.

Nors Lietuvos vyriausybė pareikalavo, kad bermontininkai išsikraustytų, šie to reikalavimo nevykdė ir Kuršėnuose toliau sparčiai organizavo korpa. Iš pradžių Virgoličiaus rinktinėje buvo apie 2500-3000 vyrų, o 1919 m. rugsėjo pabaigoje Šiaulių krašte jau buvo sutelkta apie 19 103 karius, iš jų - 3830 rusų (130 karininkų ir 3700 kareivių) ir 15 273 vokiečiai (408 karininkai bei 14865 kareiviai). Rinktinėje buvo 2 šarvuoti traukiniai, ginkluoti 4 patrankomis ir 8 kulkosvaidžiais, 3 artilerijos dalys (24 lengvosios ir 30 sunkiųjų haubicų, 150 lengvųjų ir 18 sunkiųjų patrankų), 30 kulkosvaidininkų kuopų (3300 kulkosvaidžių), aviacijos (20 lėktuvų) ir automobilių (20 sunkvežimių ir 14 keleivinių autobusų) skyriai, 3 minosvaidžių kuopos (280 vienetų), kavalerijos dalys su lauko žandarmerija, 2 pionierių būriai, lauko telegrafo pulkas, 4 radijo stotys (apie 300 vežimų su 800 arklių) ir kt⁹⁰.

Susitvarkiusi ir sustiprėjusi plk. Virgoličiaus rinktinė 1919 m. spalio 5 d. iš Kuršėnų persikėlė į Šiaulius. Lietuvos vyriausybė negalėjo užkirsti jai kelio, nes tuo metu mūsų ginkluotosios pajėgos dar tęsė kovas

⁸⁹ Birontas A. Bermontininkams Lietuvą užpuolus. K.1934. P.165-166.

⁹⁰ Šiaulių rajone išdėstytos plk. Virgoličiaus rinktinės dalių apytikrė sudėtis 1919 m. rugsėjo 27 d.// LCVA. F.929. Ap.3. B.25.L.3-4.

su bolševikais Dauguvos fronte. O Šiauliuose buvo negausus miesto apskrities komendantūros dalinys.

Išvykdamas iš Kuršėnų į Šiaulius, plk. Virgoličius išplatino atsišaukimą, kuriame skelbė, jog lietuviai ir rusai esą vienos motinos vaikai, teigė, esą “gudų (suprask - rusų - V.L.) valdžia visuomet linkėjo Lietuvai gero ir iš senų laikų šiam kraštui davė tvarką ir kitų teisingų pasparčių” ir žadėjo, kad “ant ateinančio laiko Gudija (suprask - Rusija - V.L.) be abejojimo dovanos šiam kraštui didelę savyvalda ir autonomijos provą”⁹¹. Spalio 11 d. rašte Lietuvos vyriausybei plk. Virgoličius teigė, jog iš Kuršėnų atvyko į Šiaulius “susijungti su gen. N.Judeničiaus rusų kariuomene, veikiančia prieš bolševikus”⁹².

Tai buvo veidmainiškas tvirtinimas, nes, pirma, jokių bolševikų tuo metu Šiauliuose nebuvo, antra, lietuvių fronte neveikė jokia gen. N.Judeničiaus rusų armijos dalis ir, trečia, norėdamas susijungti su gen. N.Judeničiaus kariuomene, plk.Virgoličius būtų turėjęs pasukti priešinga, t.y. šiaurės, kryptimi.

Atvykę į Šiaulius, bermontininkai jautėsi lyg užkariautame krašte. Nesutikę stipresnio lietuvių sargybų pasipriešinimo, jie tuoj pat užėmė Šilėnų ir Radviliškio geležinkelio stotis, o po kelių dienų - Biržus ir Nemunėlio Radviliškį. Nepatenkinti karn. Birono vadovaujamos Šiaulių karo komendantūros veikla, spalio 9 d. ankstyvą rytą bermontininkai nelaukta užpuolė Lietuvos kariuomenės dalinius mieste. Juos nuginklavo, apiplėšė kareivius ir kareivines, likvidavo lietuvių komendantūrą, išplėšė paštą, išdine, intendantūrą, išniekino Lietuvos tautinę vėliavą, panaikino valdžios ir savivaldybės įstaigas, įsakė jose naudoti tik rusų kalbą ir paskelbė, jog Lietuva yra rusų kraštas⁹³.

Užgrobę visą valdžią Šiauliuose, po šių įvykių plk. Virgoličius rašte Lietuvos vyriausybei teisinosi, jog lietuviai išprovokavę minėtą incidentą, sužeidę jo vieną karininką ir 6 kareivius, todėl jis ir įsakęs lietuvius nuginkluoti, ir pridūrė, jog įsteigė specialią komisiją įvykiams tirti⁹⁴.

Plk. Virgoličius, Šiauliuose įsitvirtinęs pagal gen. R.Golco su plk.

⁹¹ II rusų savanorių korpo vado atsišaukimas “Visiems piliečiams užimtame mano kariuomenės apskirty”//LCVA. F.384. Ap.3. B.17. L.27.

⁹² Kpt. Steponaitis V. Bermontininkai Lietuvoje//Mūsų žinynas. T.1.K.,1921. P.90.

⁹³ LCVA. F.836. Ap.1. B.2. L.53.

⁹⁴ Bironas A.Bermontininkams Lietuvą užuolus...P.217.

P.Bermontu 1919 m. rugsėjo 21 d. susitarimą, vadovavo II vakarų savanorių kuopai ir tapo Lietuvoje buvusių rusų-vokiečių savanorių kariuomenės dalių viršininku. Nesiskaitydamas su Lietuvos valdžia, jis leido savo daliniams vykdyti šiame krašte žiaurias rekvizicijas, nuginkluoti lietuvių sargybas, plėšikauti ir t.t. Išgalėdami bermontininkai pradėjo palaiptuoti lietuvių kariuomenės dalinius nuo svarbių strateginių kelių į rytus, kad užtikrintų sau visišką užnugario saugumą. Pagrindines jėgas bermontininkai sutelkė šiaurės Lietuvoje, Saločių, Joniškėlio, Radviliškio, Lyduvėnų ir Raseinių apylinkėse, Šiauliuose. Nuo Nemuno prie Jurbarko iki sienos su Latvija jie išstatė daugybę sargybų. Nors vietiniai gyventojai ir skundėsi žiauriu bermontininkų elgesiu, negausios lietuvių karo komendantūros dažnai buvo nepajėgios juos apginti nuo plėšimų. Bermontininkai puldinėjo Raseinių, Tauragės, Mažeikių bei Telšių komendantūras, neretai jas nuginkluodavo ar priversdavo pasitraukti į kitas vietas.

Lietuvos vyriausybė, bermontininkus laikydama dideliu pavojumi nepriklausomybei, 1919 m. spalio 9 d. paskelbė visame krašte karo padėtį⁹⁵ ir spalio 16 d. nusprendė jėga juos išvaryti iš Lietuvos.

Tada prasidėjo antras - Lietuvos kariuomenės sutelkimo bermontininkų fronte ir pasirengimo Šiaulių karinei operacijai - veiksmų etapas (1919 m. spalio vidurys - lapkričio vidurys).

Kariuomenės telkimo laikotarpiu buvo pakeista karinė vadovybė. Gen. S.Žukauską atleidus iš vyriausiojo kariuomenės vado pareigų, plk. Pr.Liatukas buvo pakeltas į generolus ir paskirtas vyriausiuoju kariuomenės vadu, kartu jis ėjo ir krašto apsaugos ministro pareigas. Spalio 18 d. fronto prieš bermontininkus vadu buvo paskirtas I brigados vadas plk.ltn. K.Ladyga, savo štabą įkūręs Baisogaloje⁹⁶.

Bermontininkams užėmus Radviliškio geležinkelio stotį, nutrūko susisiekimai geležinkeliu tarp Kauno ir bolševikų fronte buvusios kariuomenės. Todėl lietuvių pajėgos į bermontininkų frontą buvo telkiamos lėtai ir sunkiai. Į Lietuvos vyriausiojo kariuomenės vado gen. Pr.Liatuko kreipimąsi į Lietuvoje tebebuvusių vokiečių karinių dalinių vadą gen. V.Eberhartą ir reikalavimą iki spalio 15 d. perduoti Radviliškio geležinkelio stotį Lietuvos geležinkelių valdybai, vokiečių vadas atsakė neigiamai, pareikšdamas, jog

⁹⁵ 1919 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei//LCVA. F.384. Ap.1. B.3.L.185.

⁹⁶ 1919 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei//LCVA. F.384. Ap.1. B.3.L.182, 184, 197.

rajonuose, kur liko vokiečių kariuomenė, bermontininkų gaujų nėra ir savo ruožtu pareikalavo iki spalio 17 d. iš Šeduvos ir Baisiogalos rajonų atitraukti telkiamą lietuvių kariuomenę. Priešingu atveju grasino imtis "reikiamų žygių"⁹⁷.

Lietuvos kariuomenės dalys į bermontininkų frontą buvo keliamos visą spalio mėnesį. Prieš bermontininkus buvo sutelkta: I ir II pėstininkų pulkai, Panevėžio, Marijampolės, Kauno ir Vilniaus atskirieji batalionai, Pasvalio komendantūros batalionas, karn. A.Bironto vadovaujama šešių Žemaitijos komendantūrų rinktinė, 3 lengvosios artilerijos baterijos, du husarų eskadronai, talkininkavo geležinkelininkų ir pionierių kuopos. Iš viso prieš bermontininkus buvo sutelkta apie 11500-12000 karių. Branduolių sudarė savanoriai, jau įgiję nemažą patirtį kovose su bolševikais, ir neseniai mobilizuoti naujokai, menkai paruošti kovoms su gerai ginkluotomis bermontininkų pajėgomis.

Lietuvos vyriausybei 1919 m. vasarą ir rudenį pavyko užsienyje nupirkti nemažai kariškų reikmenų, avalynės, aprenkti karius naujais amerikietiškais drabužiais, gerokai pakeisti bendrą kariuomenės vaizdą ir taip pakelti karių nuotaiką. Tačiau bendra Lietuvos karinė padėtis tebebuvo labai sunki. Frontą teko laikyti prieš tris priešus: bolševikus, lenkus ir bermontininkus. Pastarųjų nedrausmingos ir jokios valdžios nepripažįstančios gaujos pradėjo sistemingai puldinėti Lietuvos kariuomenės užimamas pozicijas. Spalio 20-22 d. prie Linkaičių geležinkelio stoties Radviliškio apylinkėse įvyko didesnės kautynės, kuriose dalyvavo bermontininkų šarvuoti traukiniai⁹⁸.

Lietuvių kariuomenė, negalėdama ramiai žiūrėti į skriaudžiamus gyventojus, gynė jų teises ir turtą, susiremdavo su plėšikaujanciais bermontininkais bei jiems parsidavusiais vokiečiais ir juos persekiodavo, todėl gen. V.Eberharto tonas darėsi vis aštresnis. Susiklostė keista padėtis. Gen. V.Eberhartas vokiečių valdžios buvo atsiųstas ne tik iš Lietuvos evakuoti likusias kariuomenės, bet ir paspartinti pačios evakuacijos. Iš tikrųjų jo susirašinėjimas su Lietuvos vyriausybe šiuo klausimu ir apskritai visa jo diplomatija buvo vykdoma taip, kad evakuacija užtruktų ilgesnį laiką. Maža to, buvo globojamos tos vokiečių kariuomenės dalys, kurios neklausydamos savo valdžios įsakymų perėjo Lietuvos sienas ir aiškiai dėjosi plk. P.Bermonto pusėn.

⁹⁷ Gen. W.Eberhardto 1919 m. spalio 15 d. raštas Nr. 855 kariuomenės vadui gen. Pr.Liatukui/LCVA. F.384. Ap.3. B.352. L.13.

⁹⁸ Mūsų kariuomenės bei krašto gynimo organizavimo ir kovų dėl Lietuvos Nepriklausomybės svarbesnieji įvykiai prieš 10 metų//Karys. K.,1929. Nr.2. P.678.

1919 m. Aukščiausioji santarvininkų taryba, nenorėdama, kad tarp lietuvių ir bermontininkų įsiliepsnotų karas, paskyrė prancūzų generolo M.A.Niselio (Niessell) vadovaujamą misiją vokiečių išsikraustymui iš Baltijos šalių prižiūrėti. Gen. H.N.Niselio tarpininkavimu ir reikalavimu spalio 30 d. Šiauliuose įvyko Lietuvos vyriausybės atstovų ir bermontininkų konferencija. Joje buvo sutarta sustabdyti karo veiksmus. Vokiečių kariniai daliniai iki lapkričio 14 d. privalėjo pasitraukti iš Lietuvos. Tarp abiejų kariuomenių pagal Šiaulių-Tauragės geležinkelio liniją ir Joniškėlio bei Radviliškio apylinkėse buvo nustatyta tam tikra demarkacijos linija (neutrali zona) palengvinti vokiečių kariuomenės evakuacijai iš Lietuvos.

Pagal minėtą susitarimą 1919 m. lapkričio 15 d. iš Lietuvos išvyko paskutinis Vokietijos vyriausybės įsakymo paklausęs plk. K.Dybičio (Diebitsh) vadovaujamo korpo transportas. Remiantis minėta sutartimi, visos Lietuvoje likusios karinės dalys buvo laikomos ne vokiečių kariuomene ir už jų veiklą Vokietijos vyriausybė neatsakė. O liko Lietuvoje jų gana daug: Geležinė divizija, Branto (Brandt) savanorių korpusas, Rosbacho rinktinė, vokiečių legionas ir kt. Plk. P.Bermontas, patyręs vieną po kito pralaimėjimus Latvijoje, tą pačią dieną su visais savo daliniais perėjo gen. V. Eberharto globon. Nuo to laiko gen. H.N.Niselio komisija pradėjo rūpintis ir bermontininkų evakuacija iš Baltijos šalių.

Taigi sutartu laiku vokiečių kariuomenė nebuvo evakuota. O spalio 30 d. sutartimi nustatyta neutrali zona praktiškai buvo sudaryta tik vidurio ir pietiniame fronte bare. Kitose vietose bermontininkai nesitraukė į sutartą liniją. Lietuvos vyriausybė paskelbė, jog vokiečiai, likę krašte, laikomi dezertyrais. todėl turi būti nuginkluoti ir išsiųsti į Vokietiją. Be to, lapkričio 18 d. vyriausybė dar paskelbė, jog Lietuvos piliečiai, įstoję į plk. R.Bermonto ar plk. Virgoličiaus ginkluotus būrius, ligi lapkričio 30 d. privalo juos palikti. Nevykdančius šio įsakymo grasinta bausti kaip valstybės išdavikus¹⁰⁰.

Nepasisiekimai kovojant su latviais, politinis gen. H.N.Niselio spaudimas ir lietuvių kariuomenės telkimas prie Šeduvos ir Baisogalos priverstė plk. P.Bermontą laviruoti. Lapkričio 18 d. į Baisogaloje įsikūrusį lietuvių kariuomenės brigados štabą atvyko vokiečių karininkai su

⁹⁹ 1919 m. spalio 30 d. sutartis tarp lietuvių valdžios atstovų ir vokiečių generalinio įgaliotinio Kaune Volfo//LCVA. F.384. Ap.3. B.352. L.103.

¹⁰⁰ Laikinosios vyriausybės žinios. K.,1919 11 24. Nr. 15.P.3.

gen.V. Eberharto įgaliojimais tartis dėl sutarties atnaujinimo ir demarkacijos linijos nustatymo. Kadangi Lietuva kariavo su bolševikais, jai buvo siūloma bendradarbiauti su vadinamąja Vakarų Rusijos, t.y. P.Bermonto, armija, kuri turėjo užimti atitinkamą vietą fronte prieš bolševikus. Bermontininkų siūlymu, Lietuva turėjo leisti jiems naudotis geležinkeliu Šiauliai-Panevėžys-Daugpilis. Tačiau Lietuvos vyriausybė su bermontininkais į derybas nesileido ir reikalavo, kad jie kuo greičiau iš Lietuvos išsikraustytų.

Bermontininkai nesilaikė šių reikalavimų ir lapkričio 17 d. puolė kaimus, buvusius neutralioje zonoje, į pietų vakarus ir šiaurės rytus nuo Radviliškio, kurių Lietuvos kariuomenė, pasitraukus vokiečiams, dar nebuvo spėjusi atkovoti. Susirėmimai pasidarė sistemingi. Radviliškis tapo didžiausiu bermontininkų organizaciniu centru. Į jį bermontininkai sutraukė daug kariuomenės ir iš čia puldinėjo mažesnėmis grupėmis.

Lietuvių kariuomenė lemiamą bermontininkų puolimą buvo numaćiusi pradėti lapkričio 16 d. Tačiau ji turėjo skaitytis su Aukščiausios santarvininkų tarybos atsiųsta gen. H.N.Niselio vadovaujama misija, kuri nuolat grasindavo kariuomenės vadovybei, jog puolimo atveju iš Vokietijos į pagalbą bermontininkams galinti atvykti reguliari vokiečių kariuomenė. Todėl fronto vadas plk.ltn. K.Ladyga turėjo apsiriboti daugiau gynybiniais kontrpuolimais ir laukti vadovybės įsakymo pradėti gerai suplanuotą didelę karinę operaciją.

Lapkričio viduryje bermontininkų karinės dalys buvo išsidėsčiusios taip: Suostas-Saločiai-Žeimelis-Kriukai-Pašvitinys-Lygumai-Stačiūnai-Aukštelkai-Kauliniai-Radviliškis-Jaugėlaičiai-Šiaulėnai-Tytuvėnai-Šiluva-Lyduvėnai-Viduklė-Jurbarkas. Bermontininkų pajėgose buvo apie 40 000 karių, dislokuotų Mintaujos, Joniškio ir Šiaulių apylinkėse¹⁰¹.

Kai įgriso bermontininkų puldinėjimai, fronto vadas plk.ltn. K.Ladyga 1919 m. lapkričio 18 d. sušaukė į štabą Baisogaloje dalių vadus, supažindino juos su esama padėtimi ir, prisiėmęs visą atsakomybę, be vyriausybės žinios, įsakė pradėti puolimą. Pavaldžias karines dalis jis sukirstė į 3 voras ir 4 grupes.

Kpt. K.Škirpos vadovaujama I vora turėjo susitelkti Mėnaičių kaimo ir pulti Paltynių, Diktariškių, Šiaulėnų, Šiaulaičių bei Kiaunorių krypti-

¹⁰¹ Plk.ltn. K.Ladygos 1919 m. lapkričio 18 d. slaptas operatyvinis įsakymas Nr. 7/S brigados dalims/LCVA. F.929. Ap.3.B.87. L.56.

mi, po to pasukti į šiaurės vakarus per Pašiaušę į Padubysį, o prie Kurtuvėnų ir Ventos kanalo abipus Šiaulių-Kelmės plento užkirsti priešui kelius iš šiaurės ir vakarų. Plk. V.Grigaliūno-Glovackio vadovaujamai II vora išsakyta susitelkti Virduliuose ir, puolant Gražionių, Birjočių, Šušuraičių bei Gudelių kryptimi, užimti Šiaulius, o iš čia žvalgyti kairiąją geležinkelio Radviliškis-Šiauliai pusę. Kpt. J.Variakojo vadovaujama III vora iš susitelkimo vietos Derveliuose stumdama priešą turėjo žygiuoti Kauksnujų-Kutaičių-Stačiūnų-Degučių-Sereikių-Naisių-Gibaičių kryptimi ir užkirsti priešui Joniškio-Šiaulių kelią. Mjr. Vl.Skorupskio vadovaujama grupė turėjo užimti pozicijas Prastavoniuose, Žinėnuose, Kirjanove, Ilgaičiuose ir ginti Ilgaičių-Žinėnų-Varnionių-Daukūčių liniją. Priešui pasitraukus, reikėjo žygiuoti per Radviliškį Šiaulių link. Kpt. J.Vėgėlio vadovaujama Pasvalio komendantūros grupė turėjo pagal galimybes vyti bermontininkus į šiaurę ir užimti Kuršo pasienyje Bauskės-Saločių ir Bauskės-Vaškų kelius. Raseinių komendantūros grupė turėjo vyti bermontininkus į vakarus ir apsaugoti kelius nuo vakarų ir pietų pusės. Plk.ltn. E.Adamkavičiaus vadovaujamai grupei išsakyta užimti Tauragę ir toliau gintis iš pietų ir šiaurės abipus geležinkelio Tauragė-Tilžė. Vietos šauliams partizanams nurodyta kiek įmanoma kenkti priešui užnugaryje ardančiant kelius, tiltus bei ryšius, apšaudant jo gurguoles ir pan.¹⁰²

Šiame įsakyme dar nebuvo nurodyta konkreti bermontininkų puolimo data. Dalių vadai turėjo laiko pasvarstyti ir pasiruošti, kad geriau įvykdytų jiems iškeltus uždavinius.

1919 m. lapkričio 20 d. fronto vadas plk.ltn. K.Ladyga jam pavaldžioms karinėms dalims paskelbė įsakymą Nr. 8/S, nurodė puolimą pradėti lapkričio 21 d. Prasidėjo trečias - bermontininkų avantiūros Lietuvoje likvidavimo - etapas, užsitęsęs iki tų pačių metų gruodžio vidurio. Puolimas prasidėjo nurodytos dienos 3 val. ryto, jam vadovavo plk.ltn. K.Ladyga. Operacijos metu Šiauliai buvo apsupti iš šiaurės ir pietų ir kartu puolama Radviliškio-Šiaulių kryptimi.

Norint sėkmingai įvykdyti šią operaciją, pirmiausia reikėjo užimti Radviliškį, kuriame buvo įsitvirtinę apie 800 labai gerai apsiginklavusių bermontininkų, turėjusių apie 10-12 patrankų, daugybę kulkosvaidžių, minosvaidžių ir bombosvaidžių¹⁰³. Šį uždavinį atlikti buvo patikėta plk. V.Grigaliūno-Glovackio vadovaujamam II pėstininkų pulkui, įgijusiam nemažą kovinę patirtį kovose su bolševikais. Tomis dienomis šiame pul-

¹⁰² Ten pat. L.56-57.

¹⁰³ Ltn. Dulkė. Bermontininkai ir Radviliškio kautynės//Karys. K., 1938. Nr. 34. P.949.

ke buvo 39 karininkai ir 2192 kareiviai. Dauguma buvo savanoriai, jų gretas lapkričio pradžioje papildė iš Kauno atvykusių tinkamai nepasirengusių 350 naujokų. Pulkas buvo gausesnis už bermontininkų pajėgas Radviliškyje, tačiau ginkluotės atžvilgiu smarkiai nuo jų atsiliko. Lapkričio 21 d. bermontininkų iš Radviliškio išvyti šiam pulkui nepavyko dėl kelių priežasčių: a) nemokėjimo veikti naktį, b) karių pakrikimo susirėmimų su priešu metu netekus savo vadų, c) nesugebėjimo manevruoti kovos lauke, d) menko veiksmų suderinamumo puolant, e) silpnų ryšių tarp atskirų dalių ir kt. Dėl minėtų priežasčių teko patirti nemaža nuostolių: žmonių ir moralinių aukų.

Tokiomis aplinkybėmis plk.ltn. K.Ladyga į pagalbą atsiuntė mjr. Vl.Skorupskio vadovaujamą I pėstininkų pulką ir lapkričio 22 d. Radviliškis buvo puolamas iš abiejų pusių. Kautynės buvo labai atkaklios, ypač prie miestelio malūno bei kapinių. Bermontininkai neatlaikė smarkaus lietuvių puolimo ir ėmė trauktis: vieni išvažiavo traukiniu, kiti vieškeliu Šiaulių kryptimi, paskutiniai bėgo bėgte¹⁰⁴.

Užėmus Radviliškį, iš Šiaulių šarvuotu traukiniu atvyko gen. H.N.Niselio vadovaujama misija, kuri pareikalavo sustabdyti karo veiksmus ir pasitraukti į pradines pozicijas, kad bermontininkai nekliudomai galėtų išvykti iš Lietuvos. H.N.Niselio reikalavimai, paremti grasinimais Lietuvai, buvo įvykdyti.

Bėgdami iš Radviliškio, bermontininkai lietuviams paliko didelį karo grobį, kuris lapkričio 23 d. iš miestelio buvo išvežtas¹⁰⁵.

Kovų dėl Lietuvos nepriklausomybės istorijoje Radviliškio vardas įrašytas aukso raidėmis, nes jo susigrąžinimas ir plk. Bermonto grupių nugalėjimas Lietuvos nepriklausomybei turėjo milžinišką reikšmę. Patys bermontininkai stebėjosi Lietuvos kariuomenės narsumu, teigė, jog lietuviai kovojo geriau už kazokus¹⁰⁶.

Lapkričio 22 d. Panevėžio batalionas atkovojo Meškuičius, Vilniaus batalionas - Pašiausę ir Padubysį. Lapkričio 27 d. buvo susigrąžintas

¹⁰⁴ I pėst. pulko 1919 m., lapkričio 21-22 d. įvykusių mūšių reliacija//LCVA. F. 929. Ap.3.B.37. L.125-128.

¹⁰⁵ 1919 m. lapkričio 18-25 d. mūšių su bermontininkais slapta operatyvinė santrauka//LCVA. F.929. Ap.3. B.30. L.87-88.

¹⁰⁶ LCVA. F.929. Ap.3. B.39. L.284.

Joniškis. Plk. P.Bermontas buvo priverstas kapituluoti. Gruodžio 15 d. Lietuvoje bermontininkų nebebuvo. Lietuvos kariuomenė priėjo prie Klai-pėdos krašto.

Bermontininkų avantiūra Lietuvoje buvo likviduota. Tai galutinai sugriovė vokiečių planus kolonizuoti Lietuvą.

Taigi audringi 1919 metai yra vienas iš gražiausių atgijusios Lietu-vos istorijos puslapių. Lietuvių tautai ir jos vadovybei tais metais nepa-prastai sudėtingomis vidaus ir išorės sąlygomis kartu teko spręsti daugybę uždavinių, tačiau du yra bene svarbiausi: savų ginkluotų pajėgų kūrimas ir kovų prieš besikėsinančius į tautos laisvę ir krašto nepriklausomybę bolševikus ir bermontininkus organizavimas. Nors minėtų priešų pajėgų pranašumas buvo akivaizdus, jauna Lietuvos kariuomenė, paskubomis or-ganizuota, menkai apmokyta bei aprūpinta, sugebėjo įrodyti, jog pergalę laimi mylintys savo tėvynę, tikintys savo reikalo teisingumu bei pasiauko-jama kova. 1919 m. lietuvių ginkluotosios pajėgos tai įrodė darbais ir žygiais.